

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe ATEŞ

ŞÂRİHLERİN İTİKÂDÎ TUTUMLARININ HADİS ŞERHLERİNE YANSIMASI -FETHU'L-
BÂRÎ ÖRNEĞİ-

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe ATEŞ

ŞÂRİHLERİN İTİKÂDÎ TUTUMLARININ HADİS ŞERHLERİNE YANSIMASI -FETHU'L-
BÂRÎ ÖRNEĞİ-

Danışman

Prof. Dr. Zişan TÜRCAN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşe ATEŞ'in bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğretim Üyesi İsa AKALIN

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Zişan TÜRÇAN

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Tunahan ERDOĞAN

Tez Başlığı:

Şârihlerin İtikâdî Tutumlarının Hadis Şerhlerine Yansıması -Fethu'l-Bârî
Örneği-

Tez Savunma Tarihi : 08/11/2023

Mezuniyet Tarihi : 14/12/2023

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Şârihlerin İtikâdî Tutumlarının Hadis Şerhlerine Yansıması -Fethu'l-Bârî Örneği-” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

.../12/2023

İmza

Ayşe ATEŞ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.../12/ 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ayşe ATEŞ
Öğrenci Numarası	202052103001
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Programı	Hadis
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Zişan TÜRCAN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	ŞÂRİHLERİN İTİKÂDÎ TUTUMLARININ HADİS ŞERHLERİNE YANSIMASI -FETHU'L-BÂRÎ ÖRNEĞİ-
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2251295337
Rapor Tarihi	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %8 Alıntılar dahil:%14
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 56 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALLAH TASAVVURUNUN ŞERHE ETKİSİ

1.1. Tenzîhî Yaklaşım	5
1.1.1. Gramer Kurallarına Dayalı İzahlar Geliştirme.....	5
1.1.2. Allah'ın Sıfatlarına Dair Anlayışları Temel Alma.....	7
1.2. Allah-Kul İlişkisinin Mahiyetini Dikkate Alma.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER VE SAHABE TASAVVURUNUN ŞERHE ETKİSİ

2.1. Peygamber Tasavvuruna Dayalı İzahlar Geliştirme.....	16
2.1.1. Mucize İncancının Şerhe Yansıması	16
2.1.2. Peygamberlerin İsmet Sıfatına Dayalı İzahlar Geliştirme.....	19
2.1.3. Kur'an Ayetlerine Dayalı İzahlar Geliştirme.....	22
2.1.4. Hz. Peygamber'in Bilinen Uygulamalarına Dayalı Te'vîl.....	25
2.1.5. Hz. Peygamber'in Efdâliyeti İncancının Şerhe Yansıması	28
2.2. Sahabe Tasavvuruna Dayalı İzahlar Geliştirme.....	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL İNANÇ VE ANLAYIŞIN ŞERHE ETKİSİ

3.1. Kadın Algısının Şerhe Yansıması.....	36
3.2. Sayıların Esrarına Dair İncancın Şerhlere Yansıması	39
3.3. Şeytan Tasavvurunun Şerhe Etkisi	40
3.4. Şehitlik Anlayışına Dayalı Şerh.....	44

SONUÇ	47
KAYNAKÇA.....	49
ÖZGEÇMİŞ.....	51

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	adı geçen eser
a.s.	‘Aleyhi’s-selâm
b.	Bin/Oğlu
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
çev.	Çeviren
H.	Hicri
Nşr.	Neşreden
r.a.	Radıyallâhu ‘anh
s.	Sayfa
s.a.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
Yay.	Yayınevi/yayınları
H.z.	Hazreti

ÖZET

İslam literatüründe zengin bir miras oluşturan şerh, nesiller arasında ilmi mirası aktaran bir köprü olma görevini de üstlenmiştir. Şerhler yapısal özellikleri ve içerdikleri bilgiler itibarıyla değişiklik göstermektedir. Zengin içerikli şerhlerin en önemlilerinden kabul edilen ve hicri 9. yüzyılda yazılan *Fethu'l-Bârî*, hadisi bütün yönleriyle izaha çabalayan en zengin şerhlerden biridir. Eser aynı zamanda şârihin itikâdî tutumlarının örneklerini de fazlasıyla barındıran bir eserdir. Çalışmamızda İbn Hacer'in(852), itikâdî tutumunu şerhe yansıttığı noktalar, itikâdî tutumun şerhteki yoğunluğu ve itikâdî yaklaşımların anlama/açıklama faaliyetine olumlu ya da olumsuz katkıları konu edinilmiştir. İbn Hacer'in metin içi ve metin dışı olarak verdiği itikâdî tutuma dayalı izahlar, hadislerin anlaşılıp yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. İbn Hacer'in, hadislerin izahında farklı uygulamalara ilaveten itikâdî tutumunu farklı şekillerde ortaya koyması, hadisteki anlamı tüm yönleriyle ortaya çıkarma gayretine ve metnin ancak belli bir itikad çerçevesinde, doğru olarak anlaşılabilceği, düşüncesine sahip olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, İtikâdî Tutum

SUMMARY

THE REFLECTION OF THE CREED-BASED ATTITUDES OF THE COMMENTATORS ON THE HADITH COMMENTARIES - EXAMPLE OF FATH AL-BARÎ-

The commentary literature, which creates a rich heritage in Islamic literature, has undertaken the task of being a bridge that transfers the scientific heritage between generations. The commentaries vary in terms of their structural features and the information they contain. Considered one of the most important commentaries with rich content, Ibn Hajar's *Fethu'l-Bârî*, written in the 9th century Hijri, is one of the richest commentaries that try to explain the hadith in all its aspects. In this context, it is a work that contains more than enough examples of the theological attitudes of the commentator. In our study, the points where Ibn Hajar reflects on his creed in the commentary, the intensity of the creed in the commentary, and the positive or negative contributions of the theological approaches to the comprehension/explanation activity are discussed. The explanations based on the creed that Ibn Hajar gives in and out of the text contribute to the understanding and interpretation of the hadiths. Ibn Hajar put forward his creed in different ways in addition to different practices in the explanation of hadiths indicates that he tried to reveal the meaning of the hadith in all its aspects and that he had the idea that the text can only be understood correctly within the framework of a certain creed.

Keywords: Hadith, Commentary, Faithful Attitude

ÖNSÖZ

Hiz. Peygambere izafe edilen söz, fiil ve takrirlerine ilişkin aktarılan bilgilerin ifadesi olan hadis, İslam'ın en temel iki kaynağından birini teşkil eden sünnetin sözlü aktarımını sağlayan en önemli vasıta'dır. Bu sebeple Müslümanlar için temel ilgi ve meşguliyet alanlarından biri haline gelmiştir. Özellikle sahabe ve Hiz. Peygamber'in vefatından sonraki Müslümanlar bu değerli kaynağı elde etmek ve doğru bir şekilde anlayabilmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına ilişkin çabaların sonucu olarak hadis şerhinin de özünü oluşturan mahiyette pek çok bilgi alanı ortaya çıkmıştır.

Hicrî dördüncü asırda belli hadis kitaplarındaki hadisleri izah etmekle sistemleşmeye başlayan hadis şerhçiliği süreç içerisinde gelişerek günümüze kadar gelmiştir. En olgun örneklerinden biri, hicri dokuzuncu asırda İbn Hacer'in *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı *Fethu'l-Bârî* isimli şerhidir. Onun bu eseri, Buhârî'nin, eserinin yapı ve sistematikliğini de şerhin konusu haline getirmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. *Fethu'l-Bârî*'nin içerdiği, hadislerin anlama yorumlanmasına katkı sağlayacak zengin malumatın tespitinin yanı sıra İbn Hacer'in, şerhinde kullandığı enstrümanlardan hareketle sahip olduğu itikâdî tutumunu anlamamız mümkün müdür? Özellikle onun gaybî meselelere dair yaptığı açıklamalar, itikâdî tutumunu açığa çıkarması bakımından önemlidir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Hacer'in Allah tasavvuru; ikinci bölümde Hiz. Peygamber ve Sahabe tasavvuru, üçüncü bölümde ise kültürel inanca dair itikâdî tutumuna ilişkin bilgileri kullanma tavrı incelenmiştir.

Tezime değerli katkılarda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Zîşan TÜRCAN'a teşekkür ederim.

GİRİŞ

Tezin Konusu, Amacı ve Sınırları

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Hicri üçüncü ve dördüncü asırdan sonra yaygınlık kazanan belli eserler üzerine yapılan şerh çalışmaları, Buhârî ve Müslim gibi temel hadis kitaplarının itibar kazanma süreçleriyle beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Hadislere ilişkin anlama ve yorumlama faaliyetini de bünyesinde barındıran şerhler, hadislerin izahına ilişkin farklı bilgi ve yorumlar içermektedir. İçerdikleri yorum ve bilgiler şârihin yaşadığı dönem ve coğrafyaya göre farklılık arz etmektedir. Mesela ilk dönemlerde yazılan fıkhi içerikli şerhler daha çok fikhî hüküm çıkarma odaklı iken, daha sonra yazılan zengin içerikli şerhlerde hadisleri anlama ve yorumlamaya yardımcı olacak pek çok veri ve yöntem kullanılmıştır. Senede ve metne ilişkin kullanılan uygulamaların başlıcaları râvî ve müstensih tasarruflarını gösterme, rivayet farklılıklarına işaret etme, isnad ve rical bilgisi verme, rivayetin değerlendirilmesinde kullanılan dili dikkate alma, ayet, hadis ve Arap şiirinin ortak yönlerinden, metin içi ve metin dışı bilgilerden yararlanmanın yanı sıra nesh, te'lîf ve te'vile başvurmaktır.¹ Şârihin “anlama”sını etkileyen onun zihnini yönlendiren etkenlerin başında içinde yaşadığı toplum, dünya görüşü, toplumu büyük oranda yönlendiren gelenekler ve inançlar yer almaktadır. Tezimizde şârihlerin sahip olduğu itikâdî düşünce ve tutumun şerhe etkisi inceleme konusu yapılacaktır. İtikâdî tutum ile kastettiğimiz “iman esasları” değil, şârihin iman esaslarından hareketle sahip olduğu temel duygu ve düşüncelerini şerhe nasıl konu ettiğidir. Tek tek bütün şerhlere bakma imkânı olmamasından dolayı çalışmamızı, itikâdî tutumun şerhe yansımalarının örneklerini en fazla bulabileceğimiz bir eserle sınırlandırdık. İbn Hacer' (ö. 852/1449)'in *Fethu'l-Bârî* adlı şerhi şerh edebiyatının hem malumat hem de yöntem bakımından en gelişmiş temsilcilerinden biridir. Onun dışında Kirmânî (ö. 786/1384), Aynî (ö. 855/1451), Kastallânî (ö. 923/1517) gibi şârihlerin eserleri de bahsedilen özellikleri taşıyan çalışmalardır. Bu eserler arasından en ön plana çıkan iki eser Aynî ve İbn Hacer'in eserleridir. İbn Hacer'in Şâfiî mezhebine mensup olması, Aynî'nin ise Hanefî olması metinlere yaklaşımlarında birtakım farklılıkların olabileceğini göstermektedir. Şâfiîlerin

---

¹ Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV Yay, Ankara, 2020, s. 57.

Hanefilere göre lafzî okumaya daha eğilimli olması, metinden mümkün mertebe kopmamaya özen göstermeleri anlaşılması güç, izaha ihtiyaç duyan zahiri anlamıyla anlaşılması pek mümkün olmayan rivayetlerle ilgili İbn Hacer'in izahlarını ilgi çekici kılmaktadır. İbn Hacer ise, Şâfiî olması hasebiyle olabildiğince tevilden sakınmaya çalışmakta ve metne bağlı kalma isteği ağır basmaktadır. Bundan dolayı rivayetlerin izahında kendi itikâdî tutumlarını daha fazla ön plana çıkarması muhtemeldir. Tezde, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si üzerinden değerlendirmeler yapılacak, yer yer diğer şerhlerle de mukayese edilecektir. İbn Hacer'in eserinde verdiği bilgilerden ve yaptığı yorumlardan hareketle, hadis şerhçiliğinde itikâdî tutumların etkisini tespit etmek çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede şu sorulara doğrudan ya da dolaylı olarak cevaplar aranmıştır:

Fethu'l-Bârî'de itikâdî yaklaşımların yoğunluğu nedir?

Fethu'l-Bârî'de itikâdî yaklaşımların anlama/açıklama faaliyetine olumlu ya da olumsuz etkisi nedir?

İbn Hacer'in şerhinde itikâdî tutumlara yer vermedeki amacı nedir?

Hadis şerhinde itikâdî tutumlara yönelik bilgi kullanımı İbn Hacer'e özgü bir uygulama mıdır?

Kavramsal Çerçeve

Hiz. Peygambere izafe edilen söz, fiil ve takrirlerine ilişkin aktarılan bilgilerin ifadesi olan hadis, İslam'ın en temel iki kaynağından birini teşkil eden sünnetin anlaşılmasını sağlayan en önemli vasıta'dır. Bu sebeple sahabe ve Hiz. Peygamber'in vefatından sonraki Müslümanlar bu değerli kaynağı elde etmek ve doğru bir şekilde anlayabilmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına ilişkin çabaların sonucu olarak teknik bir çalışma alanı olan hadis şerhçiliği ortaya çıkmıştır. Şârihlerin anlama ve yorumlamasına katkı sunan pek çok veri alanından söz edilebilir. Bununla birlikte ağırlıklı olarak katkı sağlayan bilgi alanları, dil bilgisi, usul-i fıkıh ve akaid'dir. Şârihlerin benimsedikleri mezhepler ve sahip oldukları itikâdî tutumlar yapmış oldukları değerlendirmelere ciddi anlamda yön vermektedir. Çalışmamızın başlığı, "Şârihlerin İtikâdî Tutumlarının Hadis Şerhlerine Yansıması -Fethu'l-Bârî Örneği-"dir. Bu başlıkla hadislerin izahında kullanılan uygulamalardan sadece "itikâdî tutum" ile ilgilendiğimizi diğer uygulamaları çalışmamızın dışında tuttuğumuzu belirtmiş olduk.

İnanmak, düşünmek tasavvur etmek gibi anlamlara gelen “itikad” kavramı en genel anlamıyla, insanın Allah ve kâinata dair tasavvurlarını içeren, olaylara bakış açısını etkileyen bütün inanç durumunu ifade etmektedir. İslam’da itikad esasları Kur’an ve sünnete göre belirlenmektedir. Şârihin Kur’an ve sünnete yaklaşımı büyük oranda itikâdî tutumunu da şekillendirmektedir. Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan “fitne” hareketlerine tepki olarak, Hz. Peygamber döneminin safiyetine dönmek amaçlanmıştır. Fitneyle beraber “Allah’ın sıfatları, büyük günah meselesi ve Kur’an mahlûk olması” gibi tartışma konuları gündeme gelmiş, verilen cevaplara göre farklı itikâdî mezhepler oluşmuştur.² Ortaya çıkan problemler ve tartışma konuları, ortaya çıktıkları dönemdeki eserlerin tasnif şekli ve amacını da etkilemiştir. Dördüncü asır itibarıyla başlayan ve belli hadis eserlerini esas alan şerh faaliyetlerinde şerhe konu edilen eserlerin doğrudan bir yönlendirmesi söz konusu olmuştur. Özellikle de belli bir hadis kitabı üzerine yapılan şerhlerde³ yazılan eserlerin yapı ve sistematığının de dikkate alınması, anlama ve yorumlama faaliyetine doğrudan etki etmektedir. Zira şerhe konu edilen eserlerdeki rivayetlerin seçimi ve tertibi, müellifinin eseri yazma amacına ve konulara ilişkin görüş ve anlayışlarına işaretler taşımaktadır. Öte yandan şerhler farklı türlerde de yazılsa, şârihin kendisinin ve muhaliflerinin görüşlerini aktarıp tartışabildiği, yöneltile eleştirilere cevap verme imkânı bulabildiği bir zemin haline gelmiştir. Şârihin rivayeti izah ederken, rivayet farklılıklarına ve farklı görüşlere değinmesi, onun anlama çabasına ve kendi görüşlerini temellendirme gayretine işaret etmektedir. Yapılan temellendirmeler genel olarak, şârihin mensubu olduğu mezhep, sahip olduğu itikâdî tutum ve formasyon, içerisinde yaşadığı coğrafya ya da kültüre göre farklılıklar göstermektedir.

Özellikle gaybî ve dinî konularda şârihin itikâdî tutumu daha bariz ortaya çıkmaktadır. Örneğin şârih, tanrı tasavvuru ile ilgili, soyut haliyle anlayamadığı ifadeleri, somut olarak ifade ettiğinde, kutsala dair bir noksanlık oluşacağını hissettiği durumlarda, tenzîhî bir yaklaşım sergilemektedir. İçerisinde yaşadığı toplumdan aldığı inançlarını ifade ederken ise daha rahat davranmaktadır.

2. Tezin Metodu ve Kaynakları

Çalışma İbn Hacer’in *Fethu’l-Bârî* adlı şerhiyle sınırlı tutulmuştur. *Fethu’l-Bârî* hadis şerh edebiyatının en gelişmiş döneminin ürünüdür. Zira bu dönemde şerh, bir hadisin hem sened

² İtikâdî mezheplerin oluşumunu etkileyen sebepler için bkz. Ethem Ruhi Fırlı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay, İzmir, 2014, 46-108.

³ Belli bir hadis kitabı üzerine yazılan şerhlerin ortaya çıkışı için bkz. Türkan, *Hadis Şerh Geleneği*, s. 48.

hem de metin yönüyle bütün kapalı noktalarına nüfuz edecek şekilde bir meşguliyet alanı haline geldiği gibi, kitap merkezli diyebileceğimiz şekilde şerhe konu edilen kitapların yapısal özelliklerini de izah amacı gütmektedir. Öte yandan şerhin bir çerçevesinden ve tanımından bu dönemi müteakip bahsedilebilmiştir.⁴ İbn Hacer hadisi bütün yönleriyle izaha çabalayan en zengin şerhlerden biridir. Bu çerçevede şârihin itikâdî tutumlarının örneklerini de fazlasıyla barındıran bir eserdir.

Tezde konu edilen örneklerin seçiminde herhangi bir kriterle hareket edilmemiştir. İtikâdî tutumun şerhe yansımaları örnekleyen her uygulama seçici davranılmaksızın değerlendirilmeye çalışılmıştır. Örnekler sondajlama usulü tespit edilmiştir. Zira şârihin itikâdî tutumunun şerhine etkisi iki taraflı görülebildiğinde ancak, sağlıklı bir değerlendirme yapılabilir. Bu bakımdan itikâdî tutuma dayalı davrandığı durumların yanı sıra bundan bağımsız hareket ettiği, tarihsel arka planları dikkate aldığı durumlar da bir veri olarak eşit derecede kıymetli görülmüştür.

---

⁴ Türkan, Hadis Şerh Geleneği, 54.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALLAH TASAVVURUNUN ŞERHE ETKİSİ

1.1. Tenzîhî Yaklaşım

Tanrının her türlü eksiklik, kusur ve yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğu anlamına gelen “tenzih”, kelime olarak “her türlü kötülük ve çirkinlikten uzak durmayı” ifade eden “nezâhat” kelimesinden türemiştir. İslami kültürde “Hiçbir şey O’na benzemez.”⁵ ayetinin bir yansıması olarak, Allah’ın ulûhiyetiyle bağdaşmayan her türlü nitelik ya da kavram Allah’tan uzaklaştırılmıştır. Kur’an ve sünnette geçen, mahlûkatın özelliklerinden olmasına rağmen Allah’a izafe edilen her türlü nisbe, tenzih inancı sebebiyle ya keyfiyet bakımından mahlûklardaki sıfatlara benzemez diyerek açıklanmış ya da lafzın muhtemel manalarından birine tevîl edilmeye çalışılmıştır.

1.1.1. Gramer Kurallarına Dayalı İzahlar Geliştirme

“Siz usanmadıkça Allah usanmaz” (لا يمل الله حتى تملوا)⁶ hadisinin şerhinde İbn Hacer’in Allah tasavvuruna uygun yaklaşımlar geliştirdiği görülmektedir. Şârih herhangi bir teşbihin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla gramer kurallarına başvurmuştur. Bir şeyin ağır gelmesi ve nefsin daha önce sevdiği bir şeyden yüz çevirmesi anlamına gelen “melâl”in (ملال), Allah hakkında mümkün olmadığı hususunda âlimler ittifak etmiştir. İsmâîlî (ö. 371/982) ve bazı muhakkiklere göre usanmaya melâl denmesi mecâzî kıyas yoluyla olmuştur. Kurtubî (671/) de benzer şekilde, kullanımdaki mecâzî yönün, bir şeyin sebebiyle isimlendirilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre, Allah’ın usanarak ameli terk eden kimsenin sevabını kesmesi “ملال” olarak ifade edilmiştir.⁷ Buna göre kulun ameli terk etmesine sebep olan usanma

⁵ Şûrâ, 42/11.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Cu’fî el-Buhârî, *el- Câmiu’s- Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b.Nâsır Dâru Tavkî’n- Necât, 1422, “İman”, 43.

⁷ Ebû’l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el- Kurtubî, *el-Müfhim şerhu Sahîh’i-Müslim*, Dâru İbn’i-Kesîr, Beyrut, 1417, II, 413.

hali, Allah'ın ona sevap yazmayı kesmesi haline nispetle kullanılmıştır. Mâzerî(ö. 536/1141), rivayette geçen “حتى” kelimesinin “و” anlamında kullanıldığını söylemiştir. Bu durumda cümlelerin anlamı “Siz bıcarsınız ama Allah bıkmaz” şeklinde olur. Böylece “ملال” Allah'a yakıştırılmamış, kullar için geçerli kılınmış olur. İbn Hacer rivayette yer alan “حتى” edatının “حين” anlamına geldiğini dile getirenlere işaret etmekte, ancak birinci görüşün yani “ve” anlamının daha uygun olduğunu zira gramer kuralının bu şekilde uygulandığını belirtmektedir.⁸

“Allah, biri diğerini öldüren ve her ikisi de cennete giren iki kişiye güler.”⁹ şeklindeki rivayetin izahında Hattâbî (ö. 388/998), “ضحك” fiilinin insanlarda görülen sevinç ve neşe neticesinde ortaya çıkan bir fiil olduğunu ve Allah için bunun düşünülemeyeceğini belirtir. O, hadiste geçen Allah'ın gülmesi ifadesinin cennete giren iki kişinin durumundan razı ve hoşnut olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgular.¹⁰ Burada Hattâbî, gülme fiilini, temelinde bulunan hoşnutluk duygusunun dışavurumu olması bakımından ele almakta ve dışa vurulan fiilden kastedilenin temelindeki duygu olduğunu düşünmektedir. Allah'ın gülmesini, insanlarda gülmelerine neden olan neşe ve sevince benzeterek O'nun rızası olarak yorumlamaktadır. Hattâbî'nin mecaza dayalı okuma biçimine karşılık İbn Hacer ise benzer bir yoruma gramer kaidelerine dayanarak ulaşmaktadır. Ona göre de “gülme” ile “rıza ile karşılamak/dönmek” kastedilmektedir. Zira fiilin “الى” harf'i-ceri ile birlikte müteaddî olarak kullanılması cümleye “Bir kişi yüzünü, razı olduğunu belli edecek şekilde diğerine dönerse; sen, falan kişi falancaya güldü dersin” anlamını vermektedir. Yani bu tür durumlarda kişi ile ilgili güldüğünü söylemek o kişinin yapılan eylemden razı olduğu anlamına gelmektedir.¹¹ Hattâbî'de olduğu gibi İbn Hacer'in de Allah'a nispet edilen gülme fiilini O'nun insanların sıfat ve fiillerinden münezzeh olduğu anlayışıyla yorumladığı görülmektedir. Oysa İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin de belirttiği gibi, selefın çoğu, bu tür rivayetleri tevil etmekten çekinmişler ve rivayetleri olduğu gibi bırakmışlardır. Ona göre Selefın böyle bir tavır takınması, Allah'ın sıfatlarının yaratılmışların sıfatlarına benzemediği inancına sahip olmalarının yanı sıra sıfatların keyfiyetinin tam olarak bilinemeyecek oluşundan kaynaklanmaktadır.¹²

⁸ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379, I, 102.

⁹ Buhârî, “el-Cihâd ve's-siyer”, 24.

¹⁰ Ebû Süleyman Hamd b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *A'lâmu'l-hadîs*, Câmiatü- ümmü'l-kurâ, 1409, II, 1365.

¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 40.

¹² İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî Muhammed el-Bağdâdî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*, Dâru'l-vatan, Riyâd, III, 506.

Bir başka rivayette ise İbn Hacer, Allah'ın dünyada iken Hz. Peygamber'den başka biri tarafından gözle görülemeyeceğinden bahsederken, Müslim'den "Hz. Peygamber, 'ölünceye kadar Rabbinizi göremezsiniz' buyurdu."¹³ (واعلموا أنكم لن تروا ربكم حتى تموتوا) şeklindeki hadisi aktarmakta ve bazı mutaassıp sûfilerin rivayeti bilgisizce tevil etmeye kalktıklarını söylemektedir. Sûfiler, hadisin "yok olmak, hiç olmak ve kulun benliğinin ortadan kalkması anlamlarına gelen mahv ve fenâ makamına işaret ettiğini ve bu makama erişen kişinin Allah'ı görebileceğini söylemektedirler. İbn Hacer, sûfilerin tevilde hata etmelerinin sebebi olarak Arapçayı bilmemelerini göstermektedir. Zira hadisin manasının sûfilerin iddia ettiği gibi olması için "تراه" kelimesinin şart cümlesinin cevabı olarak "mezum" gelmesi ve "تره" şeklinde olması gerekmektedir. Daha sonra ise rivayetin hiçbir tarikinde "تره" şeklinde gelmediğini ifade etmektedir. Ayrıca fiilin burada kural dışı olarak (cezm halinde, sonundaki illet harfi düşmeden) geldiğini iddia edenlerin de bu iddiasının geçersiz olduğunu söylemektedir. Zira bu iddianın doğru olması halinde "فأنه يراك" cümlesi kendisinden önceki cümleyle irtibatı olmadığı için boşla çıkmaktadır.¹⁴ İbn Hacer sûfilere eleştirirken rivayetin kendi lafızları üzerinden değil, sûfilerin söylemiş oldukları yorum cümlesi üzerinden hareket etmektedir.¹⁵ Çünkü Müslim rivayeti ile İbn Hacer'in naklettiği lafızlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.¹⁶ Cümlede, şartın cevabı "cümle" şeklinde geldiği halde, yani cümlenin mahallen mezum olması mümkün olmasına rağmen İbn Hacer, cümledeki fiilin meczûm olarak gelmemesinden hareketle sûfilere tenkit etmektedir. Onun burada itikadî tutumla gramer kuralları bakımından daraltıcı bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

Allah'ın mahlûkların sureti gibi cismani bir hale girmesi ya da bir cihette bulunması mümkün olmadığı inancına sahip olan şârih, dünyada iken insanın görme yetisi cismanî, somut varlıklarla sınırlı olduğu ve görmek için bir yöne, cihete bakılması gerektiğinden dolayı Allah'ın dünyada görülemeyeceğine işaret etmektedir.

1.1.2. Allah'ın Sıfatlarına Dair Anlayışları Temel Alma

Sıfatlar varlıkların tanınmasına katkı sağlayan niteliklerdir. Allah'ı tanımak içinde farklı sıfatlar kullanılmaktadır. İslam kültüründe Allah'ın sıfatları bazen isim bakımından yaratılmışların sıfatlarına benzese de mahiyet bakımından mahlûkların sıfatlarından ayrı

¹³ Müslim, Ebu Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, Fiten, 19.

¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* I, 120.

¹⁵ تقديره فان لم تكن اي فان لم تصر شيئا و فنيته عن نفسك حتى كانك ليس بموجود فانك حينئذ تراه

¹⁶ "تعلموا أنه لن يرى أحد منكم ربه عز و جل حتى يموت"

tutulmaktadır. İbn Hacer de rivayetleri izah ederken tenzihi bir yaklaşım sergilemektedir. Onun (وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَخُلُوفٌ فِيمَ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ) “Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki, oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir.”¹⁷ rivayetinin izahında tenzihi yaklaşımının bir örneği mevcuttur. Allah, canlıların özelliklerinden olan herhangi bir kokuyu beğenmekten münezzeh olduğu için, Allah katında oruçlunun ağız kokusunun misk kokusundan daha güzel olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Zira Allah her şeyi olduğu hal üzere bilmektedir.¹⁸ Mâzerî rivayette, kokuların genellikle insanları birbirine yakınlıktırdığı gibi orucun da insanı Allah’a yaklaştırdığı hususunda mecazî bir anlatımın olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Buna göre rivayette, oruçlunun ağız kokusunun insanların beğendiği misk kokusundan daha güzel olduğu ve kulu Allah’a, misk kokusunun insanları birbirine yaklaştırdığından daha çok yaklaştırdığı kastedilmektedir.²⁰ İbn Hacer, Allah’ın ilim sıfatı gereği her şeyi başta olduğu hal üzere bildiği ve bir şeyi beğenmenin onun için bir eksiklik anlamına geleceği anlayışıyla hareket etmektedir. Buna göre Allah’ın kokuların hangisinin üstün olduğunu belirlemesi, onun ilim sıfatının mahiyeti açısından problemlidir.

Bir başka örnekte İbn Hacer, Buhârî’nin “Allah her şeyi işiten ve bilendir” (Nisâ, 4/134) şeklindeki bab başlığının ve bab içerisinde zikrettiği “Ey insanlar kendinizi yormayın. Çünkü siz bir sağıra ya da gâibe dua etmiyorsunuz. Her şeyi işiten ve gören Allah’a dua ediyorsunuz.”²¹ rivayetinin izahında, Mu‘tezile’nin “duyma fiilini işitilen sesin duyma kanalındaki dağınık sınırlara ulaşması” şeklinde tanımladığını aktarmaktadır.²² İbn Hacer yine, Mu‘tezile’nin bu yaklaşımına, “Sizin bahsettiğiniz “duyma” fiili Allah’ın canlılar için koyduğu bir kanundur. Allah’ın kendisi

¹⁷ Buhârî, “Savm”, 24.

¹⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 105.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî, *el-Mu‘lim bi-fevâ’idi Müslim*, el-Müessesetü’l-vataniyye, Cezâir, 1986, II, 62.

²⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 106.

²¹ Buhârî, “Deavât”, 82.

²² Mutezile’nin sıfat tanımında, tevhid inançlarının bir yansıması olan ilahi varlığın birlenmesi, diğer varlıklardan tamamen ayırarak tenzih edilmesi anlayışı ağır basmaktadır. Tenzihî bir yöntem belirleyen Mutezile, ayet, hadis vb. dini metinlerde geçen, Allah’ın eli, yüzü, istivâ etmesi gibi haberi sıfatların tümünü tevil etmektedir. Sübûfî sıfatlar konusunda ise, siga bakımından da sıfat olan, Hayy, Alîm ve Kadîr gibi müştak kelimeleri Allah’a izafe eder. Ancak bu sıfatların köklerini oluşturan, mastar olarak gelen, hayat, ilim ve kudret kelimelerini teaddüdül-kudema’ya yol açmasın diye, Allah’a izafe etmezler. Buna göre Mutezile “Allah hayydır” hükmünü kabul ederken, “Allah hayat sahibidir” hükmünü kabul etmemektedir. Gölcük Şerafettin, Toprak Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, 2016, 227.

duyulan veya görülen şeyleri bir vasıtaya ihtiyacı olmadan duyar” şeklinde cevap verildiğini belirtir. Kendisi de aktardığı bu cevabı teyit edecek şekilde, Allah hayy ve mevcûd olmasına rağmen zatî sıfatlarında diğer canlılara benzemediğini vurgular.²³ Kirmânî ise, rivayetin, “siz sağır ve dilsiz dua etmiyorsunuz” şeklinde gelmesi halinde bab başlığıyla münasebetinin daha belirgin olacağını söylemektedir. Ona göre rivayette geçen “a‘mâ” görme konusunda “gâib” kimseye benzetilmektedir. Daha belîğ ve daha kapsamlı olması amacıyla Hz. Peygamber, hadisin sonuna “قرىبا” lafzını eklemiştir. Zira duyma ve görme yetisine sahip bir kimse uzakta bulunması sebebiyle göremeyebilir ve duyamayabilir. Yakınlıktan maksat, mesafe yakınlığı değildir.²⁴ Kirmânî’nin ifadelerini aktaran İbn Hacer, Allah’a hiçbir şey gizli kalmadığı için O’nun duymak ya da görmek için bir zaman dilimine tabi olmasının veya bir mekâna girmesinin düşünülemeyeceğini eklemektedir. O, “gâib” lafzının yüksek sesle bağırmayı yasaklamak için zikredildiği görüşündedir. Ayrıca İbn Hacer, Allah’ın sıfatlarında yaratılmışlara benzemeyeceği hususunda İbn Battâl’dan aktardığı, hadiste işitme ve görme engellerinin ortadan kaldırıldığına, Allah’ın semî‘, basîr ve karîb olduğuna ve bu sıfatların mukabillerinin Allah için mümkün olmaması gerektiğine ilişkin görüşe de işaret etmektedir.²⁵

İbn Hacer’in yaklaşımı, Allah’ın işitmemesi, görmemesi ya da uzakta olması gibi durumların Allah hakkında düşünülemeyeceği, zira yakınlaşmanın hakiki anlamında yorumlanmasının, ancak belli bir mesafe kat etmeyi ve cismani olarak yakınlaşma durumunda doğru olacağı vurgusunu içermektedir. Onun bu izahı Allah’ın sıfatlarında yaratılmışlara hiçbir surette benzemeyeceği anlayışına dayanmaktadır.

İbn Hacer Allah’a kıskançlık atfeden bir rivayetin şerhinde de tenzîhî bir yaklaşım sergilemektedir. “Ey Muhammed ümmeti, Allah’a yemin ederim ki erkek ya da kadın kulunun zina etmesinde Allah kadar kıskanç (أَغْيَرُ) olan hiç kimse yoktur.”²⁶ şeklindeki rivayette geçen “en kıskanç” ifadesiyle ilgili olarak tağayyür kelimesinin lügat anlamı bakımından hamiyet ve gurur duygularından kaynaklandığını, onun da eşler arasındaki ilişkilerden neşet ettiğini belirtir. İbn Hacer, bahsedilenlerin Allah için muhal olduğunu, zira Allah’ın her türlü değişim ve noksanlıktan münezze olduğunu ve bu bakımdan ifadenin mecaza hamledilmesinin

²³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 373.

²⁴ el-Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Kevâkibü’l-derârî fi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-turâsî’l-arabî, Beyrut, 1356, XXV, 108.

²⁵ Ebu’l-Hüseyn Ali b. Halef İbn Battâl, *Şerhu ibn Battâl alâ Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003, X, 417.

²⁶ Buhârî, “Kusûf”, 34.

gerektiğini ekler.²⁷ İbn Hacer mecaza hamletmek şeklindeki anlayışını destekler mahiyette, İbn Dakîk el-I‘yd’in (ö. 702/1302), ehl-i tenzîhin böyle durumlarda iki yol izlediğini ya susmayı tercih ettiklerini ya da “gayretüllah” ifadesini, mecâz-ı mülâzeme²⁸ olarak “güçlü bir alıkoyma ve himaye duygusu” şeklinde tevil yoluna gittiklerine ilişkin ifadelerini nakletmektedir.²⁹ İbn Hacer, Allah’ın bir şeye bağlı olarak ortaya çıkan hallerden münezzeh olması bakımından hadisteki kıskançlık ifadesinin zorunlu olarak mecaza hamledilmesi gerektiği anlayışıyla hareket etmiştir. “Allah kıyamet günü yeryüzünü tutar, gökleri de sağ eline dürer sonra, ‘ben melikim, yeryüzünün melikleri nerede’ der.” (يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَطْوِي السَّمَاءَ بِيَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ) ³⁰ şeklindeki rivayetin şerhinde ise İbn Hacer, Abbas’dan merfu olarak rivayet edilen “Allah ilk olarak kalemi yarattı. Onu sağına aldı, Allah’ın iki eli de sağdır.” rivayetine de işaret etmektedir. Kurtubî ise, bazı rivayetlerde Allah’ın elinin sol kelimesiyle birlikte zikredildiğini ancak çoğu rivayette solu Allah’a izafe etmekten çekinildiği ve Allah’ın sıfatında bir eksiklik olduğu zannedilmesin diye ‘iki eli de sağdır’ dendiğine işaret etmektedir. Çünkü bize göre sol sağdan daha zayıftır.³¹ Beyhakî (ö. 458/1066) de ehl-i nazardan bazılarının, sahih sünnette ya da Kur’an’da zikri geçen her el kelimesinin organ olmadığı görüşünde olduklarını belirtmektedir.³²

Kurtubî, insan merkezli tanımlamalara işaret etmektedir. Buna göre bazıları insanın sağ eline kıyasla bazı rivayetlerde sol el nitelemesinde bulunmuşlardır. Diğer pek çok rivayette ise sol el insan için sağa göre daha zayıf olarak bilinmesinden dolayı Allah’ın iki elinin de sağ olduğu vurgulanmıştır.³³ Kurtubî’nin de ima ettiği gibi bahsedilen yaklaşımlarda Allah’ı tenzih gayretleri hala insan merkezli bir anlayıştan kurtulamamıştır.

²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 531.

²⁸ Mecâz-ı mülâzeme; İki farklı şeyin var olabilmeleri için birbirlerine olan zorunlu ihtiyacı ifade etmektedir. Mesala hâfiz olabilmek için bir mahfuza ihtiyaç duyulur. Ya da mahfuz olabilmek için bir hafızın bulunması zorunludur. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yusuf ez- Zûrkânî, *Şerhu’z- Zûrkânî ale’l- Muvatta, Mektebetü’s-sekâfetü’t-dîniyye*, Kahire, 1424, III, 462.

²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 399. ; İbn Dakîk el-Iyd, *İhkâmü’l-ahkâm şerhu ‘Umdetü’l-ahkâm*, Matbaatü’s-sünneti’l-muhammediyye, I, 353.

³⁰ Buhârî, “Tevhîd”, 116.

³¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 396.

³² el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin B Alî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, Mektebetü’s-sevâdî, Cidde, 1413, II, 126.

³³ Kurtubî, *el-Müfhim*, VII, 392.

İbn Hacer'in, "Kıyamet günü cehennem Allah, ayağını cehenneme koyuncaya kadar 'daha yok mu?' der. Allah ayağını koyunca, 'yeter yeter'der"³⁴ rivayetini izah ederken de tenzihi bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. İbn Hacer, rivayette geçen "kadem" kelimesi hususunda ihtilaf edildiğine, selefın diğer rivayetlerde olduğu gibi bu rivayette de rivayeti yorumlamadan olduğu gibi bıraktıklarına, kendilerinin ise, Allah için noksanlık ifade eden bu mananın Allah hakkında mümkün olmadığına inandıklarına işaret etmektedir. İlim ehlinde olan pek çok kimsenin bu lafzı tevil etmeye çabaladıklarını söyleyen şârih, farklı tevillere yer vermektedir. Bir teville göre, cehennem çok fazla azdığı ve sürekli daha fazlasını istediği için, Allah, onu küçük düşürmüş ve "ayakaltında" olarak vafsetmiştir. Buradaki ayak hakiki manada değildir. Araplar bazen darb-ı mesellerinde insana ait uzuvlara yer vermektedirler, uzuvları gerçek manasıyla kullanmamaktadırlar. Mesela "رغم أنفه" (burnunu sürttü) ve "سقط في يد" (pişman oldu) deyimlerinde uzuvlara yer verilmiştir. Diğer bir görüşe göre "kadem" Allah'ın cehenneme ilk olarak koyduğu azap ehlini ifade etmek için kullanılmaktadır. Kadem'in bir varlık ismi olduğu ya da insanın azaları dikkate alındığında en sonda "kadem" (ayak) olduğu için, cümlelerin "Allah, cehenneme, cehennem ehlinin sonuncusunu da koyunca" şeklinde anlaşılabilceği söylenmiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965) ise, kıyamet günü bazı ümmetler ve içerisinde Allah'a isyan edilen bazı mekânların cehenneme atılacağını, hatta Allah oraya son bir yeri koyuncaya kadar da cehennemın, "daha yok mu?" demeye devam edeceğini söylemekte ve Arapların yere "kadem" dediklerine işaret etmektedir. İbn Hacer daha sonra rivayetin, cehennemden çıkan Müslümanların yerine Allah'ın kâfirleri koyarak cehennemi dolduracağı şeklinde anlaşılabilceğini de eklemektedir.³⁵

İbn Hacer, "Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşıyorum"³⁶ hadisinin izahında Hattâbî'nin rivayetin, "kim bir karış miktarı amel yaparsa Allah'ın onu katlayarak bir zira olarak kabul edeceği ya da kulun insanı Allah'a yaklaştıran amellerinin kabul olması şeklinde anlaşılabilceğini"³⁷ söylediğini aktarmaktadır. Şârih daha sonra, Kirmânî'nin, "Deliller Allah'ın koşması ya da yaklaşması gibi durumların Allah için mümkün olmadığını göstermektedir. Bu sebeple hadis 'kim bana az bir itaatle yaklaşırsa, ben onu çok sevapla mükâfatlandırır ve itaatini her arttırdığında sevabını arttırırım.' şeklinde anlaşılır. Böylece kulun Allah'a yaklaşması itaatle ve yavaş yavaş gerçekleşirken Allah'ın kuluna yaklaşması ise

³⁴ Buhârî, Tefsîru'l-kur'ân, 138. "يلقى في النار وتقول: هل من مزيد، حتى يضع قدمه، فتقول قط قط."

³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 596.

³⁶ Buhârî, "Tevhîd", 157.

³⁷ Hattâbî, *A'lamu'l-hadîs*, IV, 2358.

ameline karşılık sevap vermesiyle daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olur.”³⁸ şeklindeki açıklamasını nakletmektedir.

Daha sonra İbn Hacer, netice itibarıyla verilen sevabın keyfiyet ve miktarının yapılan amelden daha fazla olduğunu söylemiştir. Hadiste de yaklaşma fiili ile birlikte, keyfiyet ve miktar bakımından farklı ölçü birimleri kullanılmıştır. Rivayette, az olan ölçü birimine daha fazlasıyla karşılık verildiği için, Allah’ın kullarının az amallerine çok sevap ile karşılık vermesi bu duruma benzetilmektedir. Şârih az olana çok ile karşılık verilmesi sebebiyle bu fiillerin mecaz ya da istiare maksadıyla kullanıldığına işaret etmektedir.³⁹

1.2. Allah-Kul İlişkisinin Mahiyetini Dikkate Alma

İbn Hacer hadislerin şerhinde Allah ile kul arasındaki ilişkinin mahiyetine dair anlayış çerçevesinde yorumlar da ortaya koymaktadır. En son konu ettiğimiz “Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırım.”⁴⁰ hadisinin şerhinde de bahsedilen ilişkiye ışık tutacak yönleri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Hattâbî’nin kulun insanı Allah’a yaklaştıran amellerinin kabul olması⁴¹ şeklindeki görüşünü aktaran İbn Hacer daha sonra, Kirmânî’nin, “Deliller Allah’ın koşması ya da yaklaşması gibi durumların Allah için mümkün olmadığını göstermektedir. Bu sebeple hadis ‘kim bana az bir itaatle yaklaşırsa, ben onu çok sevapla mükâfatlandırır ve itaatini her arttırdığında sevabını arttırırım.’ şeklinde anlaşılmalıdır. Böylece kulun Allah’a yaklaşması, itaatle ve yavaş yavaş gerçekleşirken Allah’ın kuluna yaklaşması ise ameline karşılık sevap vermesiyle daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olur.”⁴² şeklindeki açıklamasını nakletmektedir. İbn Hacer’in de benimseyerek aktardığı bu görüşünde Kirmânî, Allah ile kulun ilişkisini itaat çerçevesinde yorumlamaktadır. Ona göre Allah ile kulun arasındaki ilişki kulların kendi arasında geliştirdiği ilişkiden farklı olarak itaat temellidir. Yine Kirmânî’nin yaklaşımı, Allah’ın kullarıyla cömert ve kerem sahibi bir varlık olarak bire bir karşılık vermediği aksine iyiliklere kat kat mükâfat verdiği inancını barındırmaktadır.

³⁸ Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-Derârî*, XXV, 119.

³⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII, 514.

⁴⁰ Buhârî, “Tevhîd”, 157.

⁴¹ Hattâbî, *A’lâmu’l-hadîs*, IV, 2358.

⁴² Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-Derârî*, XXV, 119.

İbn Hacer'in, "İki kelime vardır ki bunlar Rahman katında sevilen, dilde hafif, mizanda ağır kelimelerdir; Sübhânallahi'l-azîm, sübhânallahi ve bi hamdihi."⁴³ rivayetini şerh ederken de benzer bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Şârih, "mizanda ağırdır" ifadesindeki "الثقل" kelimesinin hakiki manasında kullanıldığını, zira amellerin tartılırken somut halde olduklarını söylemektedir. Şârih, hadisin bu zikre devam edilmesine teşvik ettiğini, dini sorumlulukların nefse ağır gelmesine rağmen bu zikrin hem nefse ağır gelmediğini hem de tıpkı meşakkatli amellerin tartıda ağır bastığı gibi ağır bastığını söylemektedir. Rivayette Allah'ın isimlerinden olan "rahmân" isminin kullanılmasının Allah'ın rahmetine işaret ettiğini, Allah'ın içerisinde tenzîh, tahmîd ve ta'zîm bulunan amellerde az bir amele bol sevapla karşılık verdiğini söylemektedir.⁴⁴

Cennet ve cehennem dolmasıyla ilgili rivayette⁴⁵ İbn Hacer, "Allah, yarattıklarından hiçbirine zulmetmez" ibaresinin cennetin, Allah'ın cenneti doldurması için yarattığı kimselerle dolacağına işaret ettiğini söylemektedir. Ancak cehennem dolması için yeni varlıkların yaratılmayacağını, o varlıkların yerine geçen ve cehennemi dolduran bir şey meydana getireceğine işaret etmektedir. Ayrıca şârih, sevabın amele bağlı olmadığı, bilakis Allah'ın, çocuklarda olduğu gibi hiçbir hayır işlemeyen kimseyi de cennetle nimetlendirebileceğine dair hadiste bir delil olduğunu söylemektedir.⁴⁶ Önceki rivayetlerde Allah-kul ilişkisini itaat ve ibadet temelli olarak değerlendiren şârih, bu rivayeti ise Allah'ın dilemesi halinde kuluna karşılıksız nimet verebileceği inancı üzerinden izah etmektedir.

İbn Hacer, Şu'be rivayetinde geçen "Allah ancak merhamet sahibi kullarına merhamet eder." (ولا يرحم الله من عباده إلا الرحماء) ifadesiyle ilgili olarak "الرحماء" kelimesi mübalağa siğasında olup "رحيم" kelimesinin çoğulu olduğuna işaret etmekte ve bu ifadenin, "Allah'ın rahmetinin, çok merhametli olan kimseler için geçerli olduğu" anlamına geldiğini belirtmektedir. Abdullah b. Amr rivayetinde ise, "Merhamet edenlere Allah merhamet eder." "الراحمون" "rahmân" kelimesinin çoğulu olup, içerisinde en ufak rahmet parçası taşıyan herkesi kapsamaktadır. İbn Hacer, "ruhemâ" kelimesini çok merhametli olan kimseleri tazim için kullanıldığını, "rahmân" kelimesinin ise affetmeye delalet ettiğini ve her merhamet sahibi için kullanıldığını

⁴³ Buhârî, "Deavât", 86.

⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 208.

⁴⁵ Buhârî, *Tefsîru'l-kur'an*, 138. "تحتاج الجنة والنار، فقالت النار: أوثرت بالمتكبرين والمتجبرين، وقالت الجنة: ما لي لا يدخلني إلا "ضعفاء الناس وسقطهم، قال الله تبارك وتعالى للجنة: أنت رحمتي أرحم بك من أشياء من عبادي، وقال للنار: إنما أنت عذابي أعذب بك من أشياء من عبادي، ولكل واحدة منهما ملؤها، فأما النار: فلا تمتلئ حتى يضع رجله فتقول: قط قط، فهناك تمتلئ ويزوى بعضها إلى بعض، ولا يظلم الله عز وجل من خلقه أحدا، وأما الجنة: فإن الله عز وجل ينشئ لها خلقا"

⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 597.

söylemektedir.⁴⁷ Yani ona göre bu isim, Allah'ın merhamet sahibi olan kullarına, az da olsa merhamet edeceğine işaret etmektedir.

“Kim görmediği bir rüyayı görmüş gibi anlatırsa, kıyamet günü iki arpa tanesini birbirine bağlamakla mükellef kılınır.” rivayetinde ise İbn Hacer, Mühelleb'den nakilde bulunmuştur. Mühelleb, “Allah'ın kullarını iki arpa tanesini bağlamakla mükellef kılmasının, Eş'ariyyenin ‘teklîfi mâ lâ yutâk’ hususunda cevaz vermelerine delil teşkil ettiğini söylemektedir. Aynı şekilde ‘O gün incikten açılır ve secde etmeye çağrılırlar ancak secde edemezler.’⁴⁸ ayetinin de Eş'arîler için delil olduğunu vurgulamaktadır.” Ardından Mühelleb'in görüşüyle ilgili olarak, “Allah, kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle sorumlu tutmaz.”⁴⁹ ayetiyle istiḥḥadda bulunulduğunu ve güç yetirememeye durumunu ahiret işlerine hamledildiğini belirtmektedir. İbn Hacer, farklı iki görüşü naklettikten sonra, rivayetteki “teklîf” kelimesinin ıstılah anlamıyla kullanılmadığını, azap etmek yerine kinaye olarak kullanıldığını söylemektedir. Yine o, secde emriyle ilgili olan “teklîf”in ise, daha önce bu kimselere dünyada iken secde etmeye güçleri yeterken, secde etmeleri emredildiği halde secde etmekten kaçındıkları için ahirette güç yetiremeyecekleri halde o kimseleri aciz bırakmak, kınamak ve onlara azap etmek maksadıyla secde etmelerinin emredildiğini ifade etmektedir. Aksi halde, kimsenin güç yetiremeyeceği bir şeyle sorumlu tutulmayacağını vurgulamaktadır.⁵⁰ Şârih hadisi, Allah'ın kullarını güç yetiremeyecekleri şeylerle sorumlu tutmayacağı inancıyla izah etmeye çabalamaktadır.

Allah'ın kullarının dualarını kabul edeceği inancına sahip olan İbn Hacer, “Hz. Peygamber gecenin ilk vaktinde uyur, sonunda kalkar namaz kılar ve yatağına geri gelirdi.” (كان ينام أوله ويقوم آخره، فيصلي، ثم يرجع إلى فراشه) rivayetiyle ilgili olarak, dua ve istiğfar için en uygun vaktin seher vakti olduğunu söylemekte ve bu vakitte yapılan duaların mutlaka kabul olacağını, edilen bazı duaların geç kabul edilmesinin, dua eden kişinin, duanın şartlarından birisini sağlamamasından kaynaklı olduğunu söylemektedir. Duanın kabul olmasının şartlarını ise yemek yenilip içilen, kıyafet giyilen yerlerden sakınmak, duada aceleci olmamak, sıla-i rahimi kesmek gibi günah olan şeyler için dua etmemek olarak açıklamaktadır. Bazen duanın şartları

⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 158.

⁴⁸ Kalem, 68/42.

⁴⁹ Bakara, 2/286.

⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 428.

sağlansa da kulun maslahatı ya da Allah'ın olmasını istediği bir iş sebebiyle duaya geç icabet edilebileceğini de söylemektedir.⁵¹

İbn Hacer, “Hz. Peygamber çoğu zaman kalpleri evirip çeviren Allah’a yemin olsun diye dua ederdi.”⁵² rivayetini de Allah-kul ilişkisi bağlamında ele almaktadır. İbn Battâl (ö. 449/1057), Kur’an ayetinin⁵³, “Allah’ın küfür ve imanı yarattığı, Allah’ın kâfirin kalbi ve emrettiği imanın arasına girdiğini, kafir’in iman etmeye güç yetiremezse ona iman etmesi hususunda fayda sağlamayacağını ancak küfür etmesini mümkün kılacağını, mümin kimse için ise bu durumun tam aksinin meydana geleceğini” açıkça ifade ettiğini söylemektedir. İbn Hacer ise “kalpleri evirip çeviren” ifadesinin Allah’ın kulların iyi ve kötü bütün fiillerinin yaratıcısı olduğu anlamına geldiğini söylemektedir. Allah’ın kulunun kalbini çevirmesi, kulun kalbi iman etmeyi seçecekken onun kalbini küfre yönlendirmesi ya da tam aksini yapmasıdır. Allah’ın bütün fiilleri adil olduğunu söyleyen şârih, Allah’ın, doğru yoldan saptırdığı ya da yardımını kestiği kimselerin hakiki manada bir tercihte bulunmasına engel olmadığını söylemektedir.⁵⁴ Şarih, Allah’ın kullarının tercihlerine doğrudan bir müdahalede bulunmadığına ve kullarına karşı adaletli davrandığı inancıyla rivayeti izah etmektedir.

⁵¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VI, 492.

⁵² Buhârî, Kader, 126. “لا ومقلب القلوب: «كثيرا مما كان النبي صلى الله عليه وسلم يحلف: «لا ومقلب القلوب»

⁵³ Enfâl, 8/24.

⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 514.

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER VE SAHABE TASAVVURUNUN ŞERHE ETKİSİ

2.1. Peygamber Tasavvuruna Dayalı İzahlar Geliştirme

Allah'ın kullarına, emir ve yasaklarını bildirmek üzere seçtiği elçiler olan peygamberlerin, Allah'ın vahyini aktaracağı için sıradan insanlardan farklı özelliklerinin bulunması gerekmektedir. Bu özelliklerin başında mucize ve ismet sıfatına sahip olmaları gelmektedir. Sahabe ise Hz. Peygamber ile muhatap olan ilk Müslümanlar olması ve İslam diniyle alakalı bilgilerin onlar kanalıyla aktarılması, sahabeye ayrı bir önem atfedilmesine yol açmıştır.

2.1.1. Mucize İnancının Şerhe Yansıması

Mu'cize, sözlükte “bir şeye güç yetirememek” anlamındaki “acz” kökünden türeyen bir isimdir. Kelâm terimi olarak mucize, “peygamberin elinde, peygamberlik iddiasını kanıtlamak için ortaya çıkan ve benzeri bir başkası tarafından meydana getirilemeyen olağanüstü olaylar” şeklinde tanımlanmaktadır. Mucizenin, nübüvvetini ileri süren kişinin doğruluğunu kanıtlaması için bizzat iddia sahibini tasdik edecek şekilde meydana gelmesi, doğrudan ya da dolaylı biçimde ilâhî bir fiil olması, olağanüstü bir şekilde zuhur etmesi, peygamberlik iddiası ve tehdâd ile birlikte meydana gelmesi gerekir.⁵⁵ Mucizenin özellikleri arasında iki temel husus, mucizenin meydan okumanın peşi sıra gerçekleşmesi ve müşahade edilebilir olmasıdır. Peygamberlik iddiasında bulunan peygamberlere Allah tarafından mucizeler verilmiştir. Bazı mucizeler tartışmasız kabul edilirken bazı mucizelerin kabulü hususunda ihtilaf meydana gelmiştir. Kişilerin sahip oldukları itikâdî tutumlar mucize tanımlarına da etki etmiştir. İbn Hacer Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'an olduğunu ve başka mucizelerinin de bulunduğunu kabul etmektedir. Onun mucizeye ilişkin sahip olduğu anlayışı hadisleri anlama ve izah şekline de yansımaktadır. Örneğin Abdullah'tan gelen “Su Peygamber'in (s.a.) parmaklarından pınardan çıkar gibi fişkırırken gördüm.” (لقد رأيت الماء ينبع من بين أصابع رسول الله كما مثال) (العيون) rivayetini izah ederken parmaktan su fişkırmasının mutad bir durum olmadığına, normal insanlar tarafından meydana getirilemeyeceği için bir peygamber mucizesi olduğuna işaret

⁵⁵ Halil İbrahim Bulut, “Mu'cize”, DİA, İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2020, XXX, 348-351.

etmektedir. Hayber gazvesinde Hz. Peygamber ve ashabının suları tükendiğinde Hz. Peygamber, kendisine temiz su getirilmesini istemiştir. Daha sonra elini su kırbasının içine sokunca parmaklarının arasından su çıkmaya başlamıştır. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in mucize göstermek için şu istemesinin hikmetini ise, “insanlar onun bir su kaynağı keşfetti düşüncesine kapılmasınlar diye su istemiştir.” şeklinde açıklamaktadır. Bir miktar suyun âdetten kendiliğinden çoğalması mümkün olmadığı için buradaki mucizenin oldukça açık bir mucize olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Benzer bir rivayette ise Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'in kendisine dua etmesini istemiş bunun üzerine Hz. Peygamber, “Allah'ım, onun malını arttır, evladını çoğalt. Ona verdiklerinde bereket ihsan et ve onu cennetine koy diye” dua etmiştir.⁵⁷ İbn Hacer hadisi şerh ederken, Ümmü Süleym'in doğan çocuklarının çoğunun öldüğünü haber vererek, çocukların ölmesinin Peygamber'in duasının kabul olmadığı anlamına gelmeyeceğine vurgu yapmaktadır. Peygamber'in duasına icabet edilmesini, ayrıca dua ederken Ümmü Süleym için istediği bostanın da diğer bostanların aksine yılda iki defa ürün vermesini de bir peygamber mucizesi olarak değerlendirmektedir.⁵⁸ İbn Hacer'in “çocuklarını çoğalt” duası ile ilgili yaptığı izah tatmin edici değildir. Zira çok çocuğunun doğması ve doğduktan kısa bir süre sonra ölmesi, çocuk isteyen kimsenin muradına uygun değildir. Kişinin çok çocuk istemesinin sebebi, doğacak olan çocuklarıyla birlikte yaşama isteğidir. Çocukların doğduktan sonra ölmesi çocuk isteyen kimse için bir bereket değil ancak bir üzüntü sebebi olabilir. Ayrıca İbn Hacer'in, Hz. Peygamber'in duasının kabul edilmesini de mucize çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir. Peygamber dışındaki insanların duaları kabul olabileceği için İbn Hacer'in mucize nitelemesi, “benzeri bir başkası tarafından meydana getirilemeyen olağanüstü olaylar” şeklindeki mucize tanımıyla uyuşmamaktadır.

Ebû Hureyre ile ilgili bir rivayette ise, Ebû Hureyre, Hz. Peygambere gelerek; ‘Ya Rasûlallah! Senden birçok hadis işitiyorum ve unutuyorum.’ demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “ridanı yay” buyurmuştur. Ebû Hureyre, ridasını yayınca Peygamber (s.a) de elleriyle bir şey avuçlayıp ridanın içine atıyor gibi yapmış daha sonra “ridanı topla” demiştir. Ebû Hureyre, ridasını topladıktan sonra Hz. Peygamber'den duyduğu hiçbir şeyi unutmadığını söylemiştir.⁵⁹ İbn Hacer, Ebû Seleme'nin, Ebû Hureyre'den, “Bulaşıcılık yoktur” hadisini

⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 592.

⁵⁷ Buhârî, “Deavât”, 47.

⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l- Bârî*, IV, 230.

⁵⁹ Buhârî, “İlim”, 35.

rivayet ettiğini, daha sonra ise Ebû Hureyre'nin bu hadisi unuttuğunu, Ebû Seleme'nin ise, “Ebû Hureyre, bundan başka bir rivayeti unutmadı.” dediğini aktarmaktadır. İnsani özelliklerden olan unutmanın, peygamberler için mümkün olmadığı ve bunun bir mucize olduğu inancına sahip olan şârih, Peygamber'in elinin bereketi sayesinde bu özelliğinin Ebû Hureyre'ye geçtiğini ve bu olaydan sonra Ebû Hureyre'nin hiçbir şey unutmadığına vurgu yapmaktadır.⁶⁰

Hiz. Peygamber'e ilk vahyin gelişinden bahseden rivayette ise İbn Hacer, “gücüm kesilinceye kadar” (حتى بلغ مني الجهد) ifadesinin hem merfu hem de mansub okunduğu yönünde farklı görüşlerin olduğunu söylemiştir. Daha sonra, Türbiştî'nin, mansub olarak okumanın bir vehim olduğunu, mansub okunması halinde cümlelerin anlamının “melek bütün gücüyle sıktı.” anlamına geleceğini savunduğuna işaret etmekte ancak bunun isabetli bir görüş olmadığını belirtmektedir. Hadisin zahirinden meleğin Hiz. Peygamber'in içine bir korku saldıgının anlaşılmakta olduğunu söyleyen Türbiştî, zaten vahyin başlangıcında insan bünyesinin meleğin kuvvetine güç yetiremeyeceğini de ifade etmektedir. İbn Hacer, Türbiştî'nin görüşünü naklettikten sonra, Allah'ın, meleklerle iletişim kurması için Peygamber'i güçlendirmesinde herhangi bir engelin olmadığını ve bunun bir peygamber mucizesi olabileceğini söyleyerek Türbiştî'yi eleştirmektedir.⁶¹ Burada İbn Hacer metinde herhangi bir karineye dayanmadan bir izah geliştirmekte ve metni Allah'ın kudretine ilişkin itikadına dayalı olarak anlamaktadır.

İbn Hacer, bir beşer olarak Peygamber'in meleklerle iletişim kurmasını bir mucize şeklinde değerlendirmektedir. İbn Hacer'in bu durumu mucize olarak değerlendirmesi, yapılan mucize tanımlarıyla uyuşmamaktadır. Zira bir olayın mucize olarak ifade edilebilmesi için bir meydan okumanın bulunması ve müşahade edilebilir olması gerekmektedir. Oysa Hiz. Peygamber ile Cibrîl'in görüşmesinin üçüncü bir tanığı yoktur. Dolayısıyla meydan okumak da söz konusu değildir. Zaten risalet yani peygamberliğin tasdikine yönelik tebliğ görevi henüz başlamamıştır.

İbn Ebî Hâtim (ö.327/938)'in *Menâkıbü's-Şâfiî*'de “Allah Muhammed'e verdiğini hiçbir nebiye vermemiştir” şeklindeki Şâfiî'den naklettiği sözü İbn Hacer, Allah İsa'ya ölüleri diriltme mucizesini vermiştir. Hiz. Peygamber'e ise kütüğün sesi duyulacak kadar inlemesi mucizesini vermiştir. Kütüğün inlemesi İsa'nın mucizesinden daha büyüktür. Ne var ki şârih kütüğün inlemesinin daha büyük bir mucize olmasını herhangi bir gerekçeyle açıklamamaktadır.⁶² Hiz.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 215.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 357.

⁶² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 603.

Peygamber'in diğer peygamberlerden üstün olduğu inancına sahip olan şârih, doğal olarak göstermiş olduğu mucizenin de diğer peygamberlerin mucizelerinden daha büyük olacağı inancıyla hareket etmektedir.

İbn Hacer, “Benim gördüklerimi görüyor musunuz? Fitnelerin yağmurun yağdığı gibi evlerinizin arasına döküldüğünü görüyorum.”⁶³ (هَلْ تَرَوْنَ مَا أَرَى، إِنِّي لَأَرَى مَوَاقِعَ الْفِتَنِ خِلَالَ بَيُوتِكُمْ كَمَوَاقِعِ الْقَطْرِ) rivayetini de izah ederken, fitnelerin düşmesini, çok ve yaygın olması sebebiyle yağmurun yağmasına benzetmektedir. İbn Hacer gelecekte vuku bulacak olayları haber vermesinden dolayı rivayeti nübüvvet alameti olarak değerlendirmektedir. Hatta Hz. Osman'ın öldürülmesi, Harre vakası ve hala meydana gelmeye devam eden olayların, Hz. Peygamber'in haberini doğruladığına işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in “görüyorum” ifadesindeki "ru'yetin" ilim manasında ya da gözle görme anlamlarına gelebileceğini söylemektedir. Hz. Peygamber, kibleye doğru namaz kılarken nasıl kendisine cennet ve cehennem gösterildiyse aynı şekilde meydana gelecek olan fitnelerin de gösterilmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁶⁴

2.1.2. Peygamberlerin İsmet Sıfatına Dayalı İzahlar Geliştirme

Her konuda özellikle ilahi emirler uyma hususunda insanlara örnek olarak gönderilen peygamberlerin, günah işlemeleri veya hataya düşmeleri gönderiliş amaçlarına uygun düşmemektedir. Bu sebeple peygamberlikle görevlendirildikleri andan itibaren, peygamberlerin Allah tarafından ilahi bir koruma altına alınması ve günah işlemekten korunması “ismet” sıfatıyla açıklanmaktadır. İsmet sıfatının sadece Peygamberler için söz konusu olduğu, diğer insanlar için mümkün olmadığı söylenmiştir. İbn Hacer aşağıdaki rivayeti değerlendirirken, ismet sıfatının Peygamberler dışındaki kimseler için mümkün olup olmasını gündeme getirmektedir:

“Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki, şeytan seninle geniş bir yolda karşılaşırsa senin yolundan başka bir yol tutar.”⁶⁵ (وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا لَقَيْكَ الشَّيْطَانُ سَالِكًا فِجَا قَطِ إِلَّا سَلَكَ فِجَا غَيْرَ فِجَاكَ) rivayetinin şerhinde İbn Hacer, şeytanın yolunu değiştirmesinden maksadın şeytanın ona ulaşmak için bir yol bulamaması olduğunu belirtir. Ancak ona göre şeytanın yolunu değiştirmesi Hz. Ömer'in ismet sıfatına sahip olmasını gerektirmez. Zira rivayette sadece Hz. Ömer ile aynı yoldan gitmediğinden bahsedilmektedir. Mevcut durum şeytanın kendisine vesvese vermesini engellemez. Şeytanın Hz. Ömer'le aynı yolda yürümesi engellenmiş ise

⁶³ Buhârî, “Fezâilü'l- medine”, 3.

⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 95.

⁶⁵ Buhârî, “Bed'ü'l- halk”, 126.

vesvese ile ona musallat olması da engellenmiş olabileceği şeklindeki görüşü aktaran şârih bu görüşe itiraz ederek, böyle bir durumun ismet sıfatının varlığını zorunlu kılmayacağını, ancak şeytandan korunmuş (hıfz) olabileceğini vurgular. İbn Hacer daha sonra, ismet sıfatının sadece peygamberler için vacip, peygamberler dışındaki kimseler için ise mümkün olabileceğini söylemektedir.⁶⁶ İbn Hacer'in "ismet" sıfatına ilişkin görüşü İslam kelamının genel "ismet" tanımı ile uyuşmamaktadır. Zira Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Mâturîdiye gibi mezhepler, ismet sıfatının sadece peygamber için mümkün olabileceğini savunmaktadırlar. Şia'nın bazı grupları ise imamların da korunmuş, masum olduğuna inanmaktadır.⁶⁷

"Esname şeytandandır."⁶⁸ (التثاؤب من الشيطان) rivayetinin şerhinde İbn Hacer, "Birinize esneme geldiğinde eliyle ağzını kapatsın, ulumasın, şeytan güler."⁶⁹ şeklindeki Tirmizî rivayetine işaret etmektedir. Ağzı açık ve sesli bir şekilde esnemek, köpeğin ulurken kafasını yukarı dikip, ağzını açıp sesli sesli bağırmasına benzetilmektedir. İnsan bu şekilde esnerken köpeğe benzemesi sebebiyle şeytanın insana güleceği söylenmektedir. Ayrıca Müslim rivayetinde esneyen kişinin ağzını kapatmaması halinde, şeytanın kişinin ağzına gireceği söylenmektedir.⁷⁰ İbn Hacer farklı rivayetleri zikrettikten sonra, şeytanın insanın içinde, damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaştığına göre hakiki olarak şeytanın insanın ağzına girmesinin mümkün olabileceğini söylemektedir. Ya da içine girme fiiliyle, şeytanın insana hâkim olmasının kastedilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Zira ona göre normal şartlarda insan Allah'ı zikrederken şeytanın insan üzerinde hâkimiyet kurması mümkün değildir. Ancak esneme sırasında ağzını açan kişi Allah'ı zikredemeyeceği için esneyen kişinin ağzının eli ya da elbisesi ile örtmesi emredilmektedir.⁷¹ İbn Hacer, Buhârî ve İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849)'nin, Hz. Peygamber'in hiçbir zaman esnemediği ve bunun bir peygamberlik özelliği olduğu görüşüne eserlerinde yer verdiklerine değinmektedir. Ayrıca Hattâbî'nin de hiçbir peygamberin esnemediği görüşüne sahip olduğuna işaret etmektedir.⁷²

İbn Hacer'in, Hz. Peygamber'in, esnemediğini savunan görüşleri nakletmesinin sebebi, Hz. Peygamber'in korunmuş olduğu inancına dayanmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in esnemesi, o

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 47.

⁶⁷ Mehmet Bulut, "İsmet", DİA, TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, XXIII, 134-135.

⁶⁸ Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 125.

⁶⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmîzî, *es-Sünen, İkâmetü's-salâti ve's-sünne fih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Şirketü'l-mektebe, Mısır, 1395, 310.

⁷⁰ Müslim, *Zühd*, 4.

⁷¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 612.

⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 613.

an için onun, Allah'ı zikretmeyi bırakması ve ağzının açık olması durumunda şeytanın ona hâkim olmasına sebep olabileceği için Hz. Peygamber'in ismet sıfatına zarar verir. Hz. Peygamber korunmuş olsa da insanlara aktarmakla görevlendirildiği şeyleri, önce kendi nefsinde uygulayarak ümmetine göstermesi gerekmektedir.

Bir başka rivayette ise “Sizden biriniz uyuduğu zaman şeytan onun ensesine üç düğüm atar ve her düğümde düğüm attığı yere vurarak, ‘uzun bir gece var yat uyu.’ der. O kişi uyanır ve Allah'ı zikrederse, bir düğüm çözülür, abdest alırsa ikinci düğümde çözülmüş olur. Namaz kılsa son düğüm de çözülmüş olur. Böylece o kimse canlı ve hoş bir şekilde sabahlar. Eğer bunları yapmazsa habis ruhlu ve uyuşuk bir halde sabahlar.” (بعقد الشيطان على قافية رأس أحدكم إذا هو)⁷³ İbn Hacer, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe rivayetinde haber verildiği gibi hadisteki tavsiyesini bizzat kendisinin de uyguladığına işaret eder. İbn Hacer'e göre Hz. Peygamber şeytanın kendisine düğüm atmasından münezzeh olduğu halde böyle bir uygulamayı yapmasının nedeninin, ümmetine şeytandan nasıl korunacaklarını göstermek ve öğretmek olduğu şeklinde yorumlanabileceğini söyler.⁷⁴

İbn Hacer, “şeytan benim kılığıma giremez.”⁷⁵ (ان الشيطان لا يتمثل بي) rivayetinin izahında da Hz. Peygamber'in ismet sıfatına vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber'in kendi suretinde ya da kendi suretinin dışında rüyada görülmesiyle Peygamber'in (s.a) görülmüş olduğunu kabul etmektedir. Eğer rüyada Peygamber'in vücudu, bir evi dolduracak surette görülürse rüyanın “bu evin hayırla dolu olduğu” şeklinde tevil edilmesi gerektiğini belirtir. İbn Hacer, şeytanın, peygamber ya da peygamberle ilgili bir şeyi temsil etmesinin veya onun kılığına girmesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Şeytanın, Hz. Peygamber'in kılığına girmesinin rivayete, ismet sıfatına ve Peygamber'in saygınlığına ters düşeceğine işaret etmektedir. Allah'ın Peygamber'i (s.a) uyanırken koruduğu gibi diğer bütün durumlarda da koruduğunu belirtmektedir.⁷⁶

İbn Hacer, şerhinde “nebî”nin özelliklerinden de bahsetmektedir. Nübüvvetin yüksek bir mertebe olduğunu, Allah'ın nübüvvet makamını dilediği kimselere verdiğini ve hiç kimsenin ilmi, keşfi ya da nübüvveti üstlenme yeterliliğine sahip olduğu için nebi olamayacağını, nebi olmanın bir nimet olduğunu söylemektedir. Nübüvvetin hâsıl olmasının ise nebinin cismi veya arazi özellikleriyle veyahut kendisinin nebi olduğunu bilmesiyle alakalı

⁷³ Buhârî, Teheccüd, 52.

⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 27.

⁷⁵ Buhârî, İlim, 33.

⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 384.

bir durum olmadığına işaret etmektedir. Kendisine nübüvvet verilen kişiye bizzat Allah'ın, “Ben seni nebi yaptım.” şeklinde haber vermesi sebebiyle tıpkı nebinin uyku ve dikkatsizlik hallerinde nübüvvetinin ortadan kalkmadığı gibi ölmesiyle de ortadan kalkmayacağına işaret etmektedir.⁷⁷

2.1.3. Kur'an Ayetlerine Dayalı İzahlar Geliştirme

İslam itikadının oluşumuna katkı sağlayan iki temel kaynak, Kur'an ve hadis/sünnettir. Bu bağlamda hadislerin anlaşılmasında Kur'an'dan, Kur'an'ın anlaşılmasında ise hadislerden istifade edilmektedir. İbn Hacer de bazen hadisleri izah ederken metnin anlam alanını ayetleri dikkate alarak belirlemekte ve ayetle iştihadda bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in “Biz sadaka yemeyiz.”(أنا لا نأكل الصدقة)⁷⁸ hadisini şerh ederken, İbn Battal'ın, sadaka olarak verilen malların insanların “artıkları” (أوساخ) olduğu için Peygamber'in (s.a) sadaka malı yemediğine dair görüşünü aktarmaktadır. Şârih daha sonra, sadaka almanın yoksulluktan ileri geleceğini, peygamberin yoksul olmaktan münezzeh olduğunu söylemektedir. Sadakanın hediyenin aksine zengin kimselere helal olmayacağını söyledikten sonra, Allah'ın, Peygamber'inin durumunu, “biz seni yoksul bulup, zengin kılmadık mı?”⁷⁹ şeklinde vafettiğine işaret etmektedir.⁸⁰ Görüldüğü gibi İbn Hacer, Hz. Peygamber'in sadaka alacak kadar yoksul ve muhtaç olmadığını söylemekte ve bu düşüncesini “Duha” suresindeki ayet ile desteklemektedir. Hz. Peygamber'in insanlara muhtaç olamayacağı zira bu durumun peygamberlik vasfıyla bağdaşmayacağı anlayışıyla hareket ettiği görülmektedir. Ayrıca o, insanlara muhtaç olmamanın da zenginlik anlamına geleceğini yine mezkûr ayete dayandırmaktadır.

“Çörek otunda ölüm dışında her türlü hastalığın şifası vardır.” (في حبة السوداء شفاء من كل داء)⁸¹ rivayetini izah ederken de İbn Hacer, çörekotunun soğuk mizaçlı kişileri tedavi ettiğinin yaygın bir inanış olduğuna işaret etmektedir. Şârih daha sonra Muhammed b. Ebî Hamza'nın, “İnsanlar bu hadis hakkında konuşmuşlar, onu tahdis etmişler, bu hususta tıp âlimlerinin görüş ve tecrübelerini kabul etmişlerdir. Biz genellikle tıp âlimlerinin verdiği bilgileri kabul etsek de onların tecrübeleri zann-ı gâlibe dayanmaktadır. Onların sözlerini kabul etmektense, hevâsından konuşmayanın, sözünü kabul etmek daha uygundur.” şeklindeki

⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* VI,361.

⁷⁸ Buhârî, Zekât, 127.

⁷⁹ Duha, 93/8.

⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l- Bârî* V, 204.

⁸¹ Buhârî, Tıb, 124.

görüşünü nakletmiştir. İbn Hacer, İbn Ebî Hamza'nın görüşünü destekler mahiyette, hadisin umum ifade ettiğini söylemekte ve hadisi zahirine göre anlamakta bir mahzurun olmadığını belirtmektedir.⁸² İbn Hacer'in izahı, şerh ettiği metnin lafzına olabildiğince bağlı kalma isteğinin yanı sıra “O, hevâsından konuşmaz.”⁸³ ayetine muhtemel bir atıf içermektedir.

Mâiz b. Mâlik'in recm edilmesi olayında, Mâiz'in durumunu mescitteyken Hz. Peygamber'e dört defa tekrar ederek haber verdiğinden bahseden hadislerle⁸⁴ ilgili olarak İbn Hacer, rivayet farklılıklarına işaret etmektedir. Bazı rivayetlerde Mâiz, durumu anlatırken Hz. Peygamber'in yanında başka sahabîlerin de bulunduğu bilgisi mevcuttur. Hatta Hz. Peygamber'in olayın hakikatini tespit için sahabeye de sorduğuna dair bilgiler yer almaktadır. İbn Hacer, konuyla ilgili Kâdî İyâz'dan, “Peygamber'in, (s.a) Mâiz'e ilk başta ‘sen deli misin?’ diye sormasının amacı, sadece kendisi bildiği için durumun üstünü örtme isteği olabilir. Ya da şahitlik konusunda dört şahit olması gerektiğini söyleyen kişilere göre dört defa sormasının sebebi ise Maiz'in kendi aleyhine dört defa şahitlik etmesini sağlamaktır.” şeklinde nakilde bulunmaktadır. Ardından kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Hz. Peygamber, Mâiz'i tek başına duymuş olsa bile, Hz. Peygamber'in hevâsından konuşmadığı hususunda ittifak olduğu için sadece onun duymuş olması Mâiz hakkında hüküm vermeye yeterli olurdu.”⁸⁵ Burada İbn Hacer'in, nasıl ki recm için dört şahidin ifadesi gerçeği tespit için yeterli görülüyorsa Hz. Peygamber'in tek başına sözünün de gerçeği evleviyetle ortaya koyduğu düşüncesine dayandığı anlaşılmaktadır. Şârihin tavrının temeli ise “O, hevâsından konuşmaz.”⁸⁶ ayetine dayanmaktadır.

Hz. Peygamberin mescidin yapımında beyit okuduğuna dair gelen rivayetler⁸⁷ ile ilgili olarak İbn Hacer, İbn Şihâb ez-Zührî'nin “Bize Peygamber'in (s.a) ‘Allah'ım ecir, ahiret ecri dir. Sen, ensar ve muhacire yardım et.’ (اللهم إن الأجر أجر الآخرة فارحم الأنصار و المهاجر) beytinden başka bir beytin tamamını okuduğuna dair bir hadis gelmedi.” sözünü nakletmektedir. Akabinde, İbnü't-Tîn'in, Zührî'yi iki yönden tenkit ettiğini de söylemektedir. Birincisi, Peygamber'in (s.a.) söylediği şiir değil recezdir. Bu sebeple söyleyenine “râciz” yaptığı işe de “recez okudu” denir, şiir okudu denmez. İkincisi, âlimler peygamberin şiir okuyup okumadığı

⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 145.

⁸³ Necm, 53/3.

⁸⁴ Buhârî, Ahkâm, 69.

⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 123.

⁸⁶ Necm, 53/3.

⁸⁷ Buhârî, Ahkâm, 77.

ve bir ya da iki beyit okumasının caiz olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Hacer, cumhurun vezinli olarak söylenen recezi bir şiir türü şeklinde değerlendirdiklerine işaret ettikten sonra, Hz. Peygamber'in bu sözü kafiyeli olarak söylediğine dair kesin bir rivayetin bulunmadığını belirtmektedir. Hz. Peygamber'in beyit okumasının cevazı hususunda ise, Hz. Peygamber'in şiir inşa etmesinin, yazmasının mümkün olamayacağı, ancak okumasının yasak olduğuna dair herhangi bir delil bulunmadığına işaret etmektedir.⁸⁸

Sahabenin recez söylediğine dair gelen Enes b. Malik rivayetinde ise, Peygamber'in, (s.a) sahabenin yanında bulunduğu söylenmektedir. Şârih, burada “يرتجزون” ifadesini “recez söylüyorlar”, “recez” ise bir şiir türüdür, diye açıklamaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber'in, Huneyn günü “أنا النبي لا كذب أنا بن عبد المطلب” beytini söylemesiyle ilgili olarak İbn Tîn'in, ilim ehlerinden bazı kimselerin “عبد” kelimesindeki “be” harfini kelimeyi vezinden çıkartmak amacıyla fetha ile okumakta olduklarını aktarmaktadır.

Hz. Peygamber'in sözünün recez olduğuna dair farklı görüşler⁸⁹ serdeden İbn Hacer bu görüşlerin içinde en tutarlı olanının “Hz. Peygamber bu sözü şiir söylemek amacı olmaksızın vezinli olarak söylemiştir” görüşü olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ İbn Hacer, “Hz. Peygamber'in recez söylediğini ifade eden rivayetlerde bahsedilen recez bir şiir türü müdür?”, “Peygamber beytin tamamını mı okudu?”, “Vezinli bir şekilde mi okudu?”, “Okurken şiir okuma amacı var mıydı?” gibi sorulara cevap aramıştır. Ancak sahabenin recez okuduğundan bahseden rivayette kısa ve net bir şekilde recezin bir şiir türü olduğunu söylemiştir. Bu tavrının temel sebebi ise “şair” vasfını Peygamberden izale etmektir. Çünkü Peygamber'e (s.a.) şair diyen kimseler onun yalancı olduğunu ifade etmek için bu nitelemeyi yapmışlardır. Zira şairlerin söylediği şeylerin çoğu yalandır. Hatta şiirin en güzel olanının en aldatıcı olduğu da söylenmektedir.⁹¹ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, “Biz ona şiir öğretmedik, bu onun için gerekmez de.”⁹² ve “O, bir şairin

⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 247.

⁸⁹ Peygamberin sözünün recez olduğuna dair görüşler; Birincisi, o başkasının veznidir ve aslı şöyledir. “أنا النبي لا كذب أنا بن عبد المطلب” İkincisi, recez bir şiir türü değildir ve bu görüş reddedilmiştir. Üçüncüsü, bu beyit basit kelimelerden oluştuğu için ve beyitlerin tamamı okunmadığı için şiir olamaz. Dördüncüsü, Hz. Peygamber bu sözü şiir söylemek amacı olmaksızın vezinli olarak söylemiştir.

⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 31.

⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 538.

⁹² Yasin, 36/69.

sözü değildir.”⁹³ ayetleriyle Hz. Peygamber’in şiir bilmediği ve şair olmadığı ifade edilmiştir. İbn Hacer’in de hadisi şerh ederken bu ayetleri dikkate aldığı görülmektedir.

Hz. Peygamber’in ölüm döşeğindeyken yatsı namazını kıldırmak için ayağa kalktığında bayılıp düştüğünden⁹⁴ bahseden rivayetle ilgili olarak şârih, durumu açıklarken bayılmanın uykuya benzemesi sebebiyle Hz. Peygamber için caiz olabileceğini söylemiştir. Kendi görüşünü destekler mahiyette, Nevevî’(ö. 676/1277)nin “bayılma bir tür hastalık, rahatsızlık olduğu için peygamberlere caizdir.”⁹⁵ görüşünü aktarmaktadır. Nevevî’nin, görüşünü aktardıktan sonra bayılma ve mecnunluk arasında bir fark bulunduğuna işaret etmektedir. İbn Hacer’e göre, mecnunluk, bayılmanın aksine Peygamber (s.a) için caiz olmayan bir kusurdur. Baygınlık durumunda yaşanan şuur kaybı baygınlığın bitmesiyle son bulurken, mecnunlukta ortaya çıkan, insanı temyiz yetisinden mahrum bırakan akıl bozukluğu ise kalıcıdır. Bu durumda olan kişinin ilahi emir ve yasakların muhatabı olması da söz konusu değildir.⁹⁶ Bu sebeple Kur’an’da da Hz. Peygamber’in mecnun olamayacağı vurgulanmaktadır.⁹⁷

“Hz. Peygamber, gecenin ilk vaktinde uyur, sonunda kalkar namaz kılar ve yatağına geri gelirdi.” (كان ينام أوله ويقوم آخره، فيصلّي، ثم يرجع إلى فراشه)⁹⁸ rivayetiyle ilgili olarak İbn Hacer, dua ve istiğfar için en uygun vaktin seher vakti olduğunu söylemekte ve “seher vaktinde istiğfar ederler.”⁹⁹ ayetine işaret etmektedir. Bu vakitte yapılan duaların mutlaka kabul olacağını söyleyen şârih, dua eden bazı kimselerin dualarının biraz geç kabul edilmesi onların dualarının kabul edilmediği anlamına gelmediğini ancak duanın şartlarından birisini sağlamamasından kaynaklı olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰ Hz. Peygamber’in söz veya fiillerinin Kur’an’a aykırı olamayacağı anlayışına sahip olan şârih, rivayetlerin izahında ayetle istişhad metoduna başvurmaktadır.

2.1.4. Hz. Peygamber’in Bilinen Uygulamalarına Dayalı Te’vîl

⁹³ Hakka, 69/38.

⁹⁴ Buhârî, Ezân, 138.

⁹⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, IV, 136.

⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu ’l- Bârî*, II, 174.

⁹⁷ Hicr, 15/6, 7.

⁹⁸ Buhârî, Teheccüd, 53.

⁹⁹ Zâriyât, 51/18.

¹⁰⁰ İbn Hacer, *Fethu ’l- Bârî*, III, 32.

İbn Hacer yer yer rivayetlerin izahında Hz. Peygamberin o konuyla ilgili uygulamalarını da dikkate almıştır. Örneğin Hz. Peygamberin koyun ağılında namaz kılmaya müsaade ettiğinden bahseden rivayetle¹⁰¹ ilgili olarak İbn Hacer, “bu rivayetin koyun ağıllarının temiz olduğunu göstermeyeceğini ancak bu hadiste deve ağıllarında namaz kılmanın yasaklandığını söylemektedir. Şayet namaz kılmaya izin vermek temiz olmayı gerektirseydi, deve ağılında namaz kılmanın yasaklanması deve idrarının necis olmasını gerektirirdi” demektedir. Hiç kimsenin bu ikisi arasında bir fark olduğunu söylemediğini buradaki izin ve yasağın temizlikle ilgili olmayan bir şeyden kaynaklandığını söylemektedir ki bu da koyunun cennet bineklerinden olması, devenin ise şeytandan yaratılmasıdır.¹⁰² Hattâbî ise rivayeti izah ederken Şafii’den şu şekilde rivayette bulunmuştur; koyun ve deve ağılları arasında bir fark bulunmamaktadır. Zira bevl ve dışkı arasında bir fark yoktur, hepsi de necistir. Deve şeytandandır sözyle kastedilen, devenin kinci ve asi olmasıdır. Devenin yanında namaz kılan kişi devenin kaçma ya da tekme atma ihtimalinden emin olamadığından dolayı tedirginlik sebebiyle namazda yanılabilir veya namazını bozabilir. Araplar asi olan her şeyi (مارد) şeytan olarak isimlendirmişlerdir. Ancak koyun huysuzlandığı zaman sakin ve yavaş hareket etmesinden dolayı böyle bir tehlikeden emin olunmuştur.¹⁰³ Bu sebeple farklı rivayetlerde koyun bereket ve cennet mahlukatından olan bir hayvan olarak vasfedilmektedir. Şafii, fıkıhçı bir tavır takınarak hadisin izahında necaset meselesini ön planda tutmuş ve Arapların dilsel kullanımlarını da dikkate alarak hadisi açıklamaya çalışmıştır.

İbn Hacer ise, hadisteki gerekçenin necaset meselesi olmadığını, Hz. Peygamber’den nakledilen başka hadislerle dayanarak ifade etmektedir. Hadisin tevilini koyun ve devenin tabiatları çerçevesinde yapmak yerine hadislerde kullanılan cennet ve şeytan anlatımları üzerinden yapmaktadır. Oysa şârih, Hz. Peygamberin benî Ureyne kabilesinden gelenlere, deve idrarı içmelerinden bahseden rivayette¹⁰⁴ deve idrarını necaset meselesi üzerinden ele almakta ve deve idrarının necis olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵

Bir diğer rivayette ise, Ebu Hâzim, Sehl İbn Sa‘d es-Sâ‘idî’nin, insanlar kendisine Hz. Peygamber’in yarasının ne ile tedavi edildiğini sorduklarında, şöyle söylediğini duymuştur: “Bunu benden daha iyi bilen kimse kalmadı. Ali, Uhud günü kalkanına su doldurarak

¹⁰¹ Buhârî, Vudu‘, 56.

¹⁰² İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, I, 342.

¹⁰³ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 148.

¹⁰⁴ Buhârî, Vudu‘, 56.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, I, 338.

getiriyordu. Fâtıma da Rasûlullah'ın yüzünden kanı siliyordu, kan bu şekilde durmayınca, bir hasır parçası alınarak yakıldı ve Hz. Peygamber'in yarasına bastırıldı.”¹⁰⁶

İbn Hacer, bu hadisin tedavi olmanın meşru olduğuna, yaralara pansuman yapılmasının ve harplerde kalkan kullanılmasının Hz. Peygamber yaptığı için bunların tevekküle engel olmadığına delalet ettiğini söylemektedir. Ayrıca peygamberlerin, ecirleri artsın, dereceleri yükselsin, kendilerine tabi olan kimseler, musibetlere karşı sabırda peygamberlerini örnek alsın diye peygamberler dünyadayken bazı ağrı, yaralanma ya da hastalık gibi sıkıntılara maruz kalabileceklerine de işaret etmektedir.¹⁰⁷ İbn Hacer, Hz. Peygamber'in “dağlama” ile tedaviden nehyettiğine dair gelen rivayetleri¹⁰⁸ dikkate almaksızın sadece Hz. Peygamber'in savaş anında yaptığı bir uygulamaya dayanarak yorumda bulunmaktadır.

Bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber'in, toplumda münafık olarak bilinen İbn Selül'ün cenaze namazını kılmak istemesi üzerine Hz. Ömer; “Allah onun cenaze namazını kılmanı yasaklamışken sen onun cenaze namazını mı kılacaksın.” diye itirazda bulunmuştur. İbn Hacer, namazın mutlak olarak nehy edildiği manasıyla gelen rivayetin bazı kimseler tarafından hadisin râvilerinin bir vehmi olarak değerlendirildiğini, bazıları tarafından ise Hz. Ömer'in bu konuda özel bir nehye muttali olduğunu şeklinde anlaşıldığını söylemektedir. Kurtubi ise; Hz. Ömer'in aklına ilham türünden bir şey gelmiş ve Tevbe suresi 113. ayetini bu şekilde anlamış olabileceğini dile getirmektedir.¹⁰⁹ Şarih bahse konu ayetin, olay meydana geldikten sonra nazil olduğunu ve Hz. Peygamber'in Münâfikûn suresi 6. ayetindeki ifadeyi muhayyerlik ifadesi olarak anladığı için cenaze namazını kıldığını söylemektedir.¹¹⁰ İbn Hacer, Hattâbî'den şöyle bir nakilde bulunmaktadır. “Hz. Peygamber'in, İbn Selül'ün cenaze namazını kılmasının sebebi, İbn Selül'ün oğlunun kalbini hoş tutmaktır çünkü oğlu sâlih bir kimsedir. Eğer Hz. Peygamber, namaz kılmayı kabul etmeseydi, bu durum oğluna karşı bir hakaret ve İbn Selül'ün kavmi için bir utanç vesilesi olurdu. Burada peygamber iki durumdan daha güzel olanını yapmıştır.” Akabinde İbn Battâl'ın, “İbn Selül'ün imanı zayıftı” görüşüne yer veren İbn Hacer, ehl-i hadisten bazılarının, Hz. Peygamber, İbn Selül'ün cenaze namazını kıldığı için onun Müslüman olduğunu onaylama yoluna gittiklerini, onun hakkında gelen, mevcut durumla çelişen açık, sarih ayet ve hadisleri görmezden geldiklerini ve bu hususta doyurucu, net bir

¹⁰⁶ Buhârî, Meğâzî, 101.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 373.

¹⁰⁸ Buhârî, Tıb, 3.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 334.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 335.

açıklama yapmadıklarını söylemektedir.¹¹¹ İbn Hacer, Hz. Peygamber'in ayette geçen "yetmiş defa istiğfar etsen" ifadesini "muhayyerlik" olarak anladığını ifade etmektedir. Aksi halde Hz. Peygamber, Allah'ın emrine karşı gelmiş olacağı için ve Hz. Peygamber'in Allah'a karşı gelmesi, Peygamberlik makamı açısından problemlili olması sebebiyle şârih, Hz. Peygamberin uygulamasını da dikkate alarak tevilde bulunmaktadır.

2.1.5. Hz. Peygamber'in Efdâliyeti İnancının Şerhe Yansıması

Hz. Peygamber bazı özellikleri sebebiyle bazen ümmetinden bazen de diğer peygamberlerden daha üstün kabul edilmiştir. Bu temel kabulün etkisini İbn Hacer'in hadisleri izah biçiminde de görebiliriz. Mesela Hz. Peygamber'in ashabını visâl orucu tutmaktan nehyettiği¹¹² rivayeti izahında bunun bir örneğini görmek mümkündür. Şârih, rivayetteki "Rabbim beni yedirip içiriyor" ifadesiyle ilgili olarak farklı görüşlere yer vermektedir. İlk olarak yedirip içirmenin Hz. Peygamber'e Allah'tan özel bir lütuf olduğu ve oruç tuttuğu gecelerde Allah katından kendisine hakiki manada yiyecek ve içecek verildiği görüşünü aktarmaktadır. Ardından İbn Battâl ve onunla aynı görüşü benimseyen bazı kimselerin "Eğer Peygamber (s.a) geceleri yedirilip içiriliyorsa o halde Hz. Peygamber'in tutmuş olduğu orucun "visâl orucu" olamayacağına işaret ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca başka rivayetlerde geçen "أَظِلُّ"¹¹³ ifadesini dikkate alarak fiilin gündüz gerçekleştiğine işaret etmektedir. Eğer yeme içme eylemi hakiki manada olursa o halde Hz. Peygamber gündüz yemek yediği için oruçlu olamaz demişlerdir. Bu itirazlara şu şekilde cevap verilmiştir; rivayetler arasında "أَبَيْتُ" lafzı tercihe şayandır. Yeme ve içme eyleminin mecaz olarak yorumlanması da gerekmemektedir. "أَظِلُّ" lafzının ise mecaz olarak anlaşılması evladır. İbn Hacer'e göre, Hz. Peygambere bir ayrıcalık olarak cennetteki yiyecek ve içeceklerden verilmesi, onun orucunu bozmamaktadır zira dini mükellefiyetlerin bazıları Peygamber için geçerli olmayabilir. Örneğin dünyada iken altın kapların kullanılması haram iken Peygamberin kalbi altın tas içerisinde yıkanmıştır. İbnü'l-Müneyyir ise, dini ahkâma göre orucu bozan yemeğin mutaat olan yemek olduğunu, cennetten çıkan yemeğin sıradan bir yemek olmadığını ayrıca bu yemeğin yenmesinin bir fiil olarak gerçekleşmediğini, tıpkı cennet ehlinin cennette yiyip içmesi gibi mükâfat ve lütuf olarak meydana geldiğini ve bu tür lütufların ibadetleri iptal etmeyeceğini vurgulamaktadır. Bazıları ise yeme ve içmenin hakiki manada değerlendirilmesinde bir mahzur olmadığını, Peygamber'in (s.a.) geceleyin cennet yiyeceklerinden yedirilip içirilmesi, ona has bir durum olup visal

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII,336.

¹¹² Buhârî, *Savm*, 37. (إني أبيت يطعمني ربي ويسقيني).

¹¹³ (لا تواصلوا، قالوا: إنك تواصل، قال: إني لست مثلكم، إني أظل يطعمني ربي ويسقيني).

orucunu bozmayacağını söylemişlerdir. İbn Hacer'e göre Hz. Peygamber, "Ben sizin gibi değilim, Rabbim bana yedirip içiriyor" derken normal insanlardan farkına işaret etmektedir. Çünkü normal insanlar yiyip içtiklerinde visal oruçları son bulmuş olur ancak Hz. Peygamber'in yemeği suret ve mana bakımından muttat yemeklerden farklı olduğu için visâl orucuna zeval gelmemiş olur. İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), Hz. Peygamber'in visâl orucundayken yiyip içmesi, uyuyan bir kimsenin uyanıncaya kadar uyku esnasında kendini tok hissetmesine benzetmektedir. Uyuyan kişi uyandığında, uyku esnasındaki tokluk hissi nasıl ortadan kalkıyorsa Hz. Peygamber de visal orucunu bıraktınca açlık hissi ortaya çıkar. Ancak bahsedilen durum orucu ve visali bozmaz, hâsıl olacak sevabı da eksiltmez. Cumhur ise yedirilip içirilmenin, yeme ve içmeden neşet eden "güç, kuvvet" anlamında mecazen kullanıldığını söylemektedir. Yani ona yiyip içen kişinin kuvvetinin verildiği, bu bakımdan ibadette herhangi bir yorulma ya da güçsüzlük hissetmediği anlamına gelmektedir. Ya da başka bir yönden Allah, Hz. Peygamber için onu yeme içmeden alıkoymayacak bir tokluk ve suya kanma hissi yaratır. Bu sayede açlık ve susuzluk hissetmez. Cumhurun iki görüşü dikkate alındığında birinci görüşe göre açlık ve susuzlukla beraber dayanma gücü verilir, ikinci görüşe göre ise tokluk ve suya kanma hissiyle beraber bir kuvvet verilir. İbn Hacer, cumhurun birinci görüşünün daha ağır bastığını çünkü oruç tutma ve visal ibadetinin ruhunun açlık olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra da Hz. Peygamber'in açlık hissettiği görüşünü desteklemek için karnına taş sarıp dolaştığını aktaran rivayetlere de yer vermektedir.¹¹⁴

"Benim ve diğer peygamberlerin durumu, güzel bir ev yapıp da bir tuğlasını eksik bırakan kimsenin durumu gibidir. İnsanlar o eve girdiklerinde evi beğenirler, keşke şu tuğlanın boşluğu olmasaydı derler."¹¹⁵ rivayetini izah eden İbn Hacer, cümlemin siyakına bakıldığında, tuğlanın açıkça görülen bir yerde olduğunu ve binanın tamamlanmadığını belli ettiğini söylemektedir. Daha sonra Müslim rivayetinde, "binanın köşelerinden birinde bir tuğla eksik olmasa"¹¹⁶ şeklindeki rivayet farklılığına değinen şârih, Hz. Peygamber'in şeriatının tamamlayıcı ve iyileştirici olduğu, diğer şeriatların da kendi nebilerine nispetle eksiksiz olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak, hadiste insanların anlamasını kolaylaştırmak için darb-ı mesele yer verildiğine, Hz. Peygamberin, peygamberlerin sonuncusu olduğu için ve dini

¹¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 207-208.

¹¹⁵ Buhârî, *Menâkıb*, 186.

¹¹⁶ Müslim, *Fezâil*, 7.

şeriatlar kendisiyle kemale erdiği için diğer peygamberlere olan üstünlüğüne işaret edildiğini vurgulamaktadır.¹¹⁷

İbn Hacer, “Bir dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir’i dost edinirdim. Ancak İslam kardeşliği daha yücedir.”¹¹⁸ (لو كنت متخذا خليلا لاتخذته خليلا، ولكن أخوة الإسلام أفضل) rivayetinin izahında da Hz. Peygamber’in diğer peygamberlerden üstün olduğu inancıyla hareket ettiği görülmektedir. Rivayetteki “halîl” kelimesinin, “الصدقة، المحبة، الخلة، المودة” kelimeleriyle eş anlamlı mı yoksa farklı anlamlar mı ifade ettiği tartışılmıştır. Dil âlimleri “الخلة” kelimesinin en yüksek rütbe olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer, Hz. Peygamber’in, “Rabbimden başka halîl edinecek olsaydım...” sözünden dolayı “halîl” mertebesinin en yüksek mertebe olduğunu ve Hz. Peygamber’in insanlardan bir “halîl” edinmediği anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in ümmetinden, Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Fâtıma ve diğer kimselerle olan ilişkisini “muhabbet” olarak nitelendirmektedir. Daha sonra, Hz. İbrahim’in “halîl” olarak, Hz. Peygamber’in ise “muhabbet” ile nitelendirilmesinin bir mahzurunun olmadığını söylemektedir. Zira Hz. Peygamber’de iki özellik birlikte bulunduğu için “mahabbet” vasfının “halîl” vasfından daha üstün olduğunu ve Hz. Peygamber’in iki yönden de Hz. İbrahim’den daha üstün olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ İbn Hacer’in bir başka yerde ise, Hz. Peygamber’in, Hz. İsa’dan daha üstün olduğu inancıyla izahta bulunduğu görülmektedir. İbn Ebî Hâtim’in “Allah Muhammed’e verdiğini hiçbir nebiye vermemiştir” şeklindeki Şafî’den naklettiği sözü İbn Hacer, Allah’ın İsa’ya ölülerini diriltme mucizesi, Hz. Peygamber’e ise kütüğün sesi duyulacak kadar inlemesi mucizesini verdiği ve kütüğün inlemesinin İsa’nın ölülerini diriltme mucizesinden daha büyük bir mucize olduğu şeklinde açıklamaktadır.

İbn Hacer, bazen Hz. Peygamber’in sadece kendine has özellikleri sebebiyle üstün olduğuna işaret ederken bazen de ümmetine verilen ayrıcalıklar sebebiyle sahip olduğu üstünlüklere de işaret etmektedir. Örneğin “Allah’ın bazı kullarını cehennemden çıkarmak istediğinde, Meleklerle onları çıkarmalarını emrettiğinde, melekler o kimseleri alınlarındaki secde izlerinden tanır”¹²⁰ rivayetini izah ederken, İbn Battâl’dan da nakilde bulunmaktadır. İbn Battâl, münafıkların dünyadayken Müslümanmış gibi davranarak, Müslümanlardan faydalandıklarını ve bu durumun ahirette de devam edeceğini zannettiklerine işaret etmektedir.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VI, 559.

¹¹⁸ Buhârî, *Ashâbu’n-nebî*, 5.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII, 23.

¹²⁰ Buhârî, *Rikâk*, 117. “وَأَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ النَّارِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ، مِمَّنْ كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ أَنْ يَخْرِجُوهُمْ، “فَيَعْرِفُونَهُمْ بِعَلَامَةِ آثَارِ السَّجُودِ، وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ مِنْ ابْنِ آدَمَ أَثَرَ السَّجُودِ”

Ancak Allah'ın Müslümanları “gırre ve tahcîl”¹²¹ ile münafıklardan ayırdığını ve münafıklar için “gırre ve tahcîl” in olmadığını söylemektedir. İbn Hacer ise, “gırre ve tahcîl”in sadece Muhammed ümmetine has olduğunu söylemektedir. Münafıklar dünyada iken ibadet etmeleri sebebiyle onlarda da gırre ve tahcîl var ise de Allah onların nurunu söndürdükten sonra bu özellikler onlardan izale edilmiş olacağına değinmektedir.

2.2. Sahabe Tasavvuruna Dayalı İzahlar Geliştirme

İman etmiş olarak Peygamber'i (s.a) gören ve Müslüman olarak ölen kimseler hadisçilere göre “sahabî” olarak tanımlanmaktadır. Sahabe Hz. Peygamber'in ilk muhatapları ve dinin sonraki nesillere aktarımını sağlayan en önemli kuşaktır. Sıhhati konusunda birtakım eleştiriler olsa da Hz. Peygamber'in “insanların en hayırlısı benim asrımdaya yaşayanlardır...”¹²² hadisi, sahabenin İslam kültüründe güçlü bir otoriteye sahip olmasına katkı sağlamıştır. Bu sebeple İbn Hacer, riayetleri şerh ederken bazen sahabenin sözünden hareketle değerlendirmelerde bulunmakta, bazen de kendi izahının isabetli olduğuna işaret etmek için sahabenin yaklaşımını şahit göstermektedir.

Örneğin, “Zeynep bint Cahş hakkında hicap ayeti inmiş ve Zeynep için et ve ekmekten oluşan bir düğün yemeği verilmiştir. Zeynep, diğer Peygamber eşlerine övünerek, ‘Allah beni gökyüzünde nikâhladı.’ demiştir.”¹²³ (نَزَلَتْ آيَةُ الْحِجَابِ فِي زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، وَأُطْعِمَ عَلَيْهَا يَوْمَئِذٍ خُبْزًا وَلَحْمًا، وَكَانَتْ) ¹²³ rivayetinde, İbn Hacer, Allah'ın belli bir mekâna girmesi, orada bulunması mümkün olmadığı için hadiste geçen “sema” kelimesinin zahiri anlamının dışında kullanıldığını ifade etmiştir. Şârih, gökyüzünün Allah'a nispet edilmesinin, gökyüzünün diğer varlıklardan daha üstün görülmesi sebebiyle, Allah'ın zatının ve sıfatlarının yüceliğine işaret etmek amacıyla yapıldığını söylemektedir.¹²⁴

Şârih, Zeynep bint Cahş'ın, sonradan sıfatlara ilişkin belirginleşmiş soyut düşünceye sahip olduğunu varsayarak bir yorum geliştirmektedir. Hâlbuki ilk Müslüman nesil olan sahabede, soyut algılama ön planda değildi. Bu yaklaşım, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan

¹²¹ Muhammed Hasan Abdu'l-Gaffâr, *Şerhu Kitâbu't-Tevhîd li İbni Huzeyme* IV, 27. “والغرة: هي البياض في الجبهة، “ (Gırre, abdest almaktan dolayı alında oluşan beyazlık için, Tahcîl ise, yine abdest almaktan dolayı el ve ayakta oluşan beyazlığı ifade etmek için kullanılmaktadır.

¹²² Buhârî, Şehedât, 171. ;Rivayetin detaylı tahlili için bkz. Selahattin, Aydemir, *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımdaya Yaşayanlardır.” Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.

¹²³ Buhârî, Tevhîd, 125.

¹²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 412.

sorunlar sebebiyle, kelim ilmi ve felsefe, Allah'ı tanımlarken, Allah'ı ne olmadığı üzerinden “tenzihi yaklaşım” ile tanımlamaya çalışmıştır. Tanımlarda soyutlamalar ağır basmaktadır. Çünkü Allah, insana ne kadar az benzerse o kadar ulu, yüce ve noksanlıktan uzak olmuş olur. Hz. Peygamber, Muâviye b. Hakem'in kölesine, “Allah nerede?” diye sorduğunda, “Allah semadadır.”¹²⁵ diye cevap vermiş, bunun üzerine Rasûlullah herhangi bir itirazda bulunmadan, cariyenin mümin olduğunu söylemiş ve efendisinin onu azat etmesini istemiştir. Cariye rivayeti sahabenin Allah tasavvurunu ortaya koyan en açık örneklerdendir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),¹²⁶ İbn Kudâme el-Makdîsî (ö. 620/1223)¹²⁷ ve Zehebî (ö. 748/1348)¹²⁸ gibi âlimler Allah'ın semada olduğunu ispatlamaya yönelik deliller içeren eserler telif etmişlerdir. Bahse konu eserlerdeki izahlar incelendiğinde, İbn Hacer'in ifade ettiğinin aksine, Zeynep bint Cahş “sema” kelimesini bizzat zahiri anlamında kullanmıştır.

İbn Hacer'in, sahabenin adaletine ve asla yalan söylemeyeceklerine dair inancını ortaya koyduğu “Peygamber'in (s.a) parmaklarından suyun pınar gibi fişkırdığını gördüm.” (يَفْجَرُ مِنْ)¹²⁹ rivayetinde ise Kâdî İyâz da bu olayın pek çok sahabe tarafından haber verildiğini, sahabenin olayla ilgili bir ihtilafa düşmediği ve bir itirazda da bulunmadığını aktarmaktadır. İbn Hacer ise, sahabenin yalan üzere birleşmekten ve yalana karşı sessiz kalmaktan münezze olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁰ İbn Hacer, sahabenin yalan üzere birleşmeyeceği ve yalana karşı sessiz kalmayacağını vurgularken, aynı zamanda sahabenin adaleti inancı üzerinden Hz. Peygamber'in mucizesini de ispatlamaya çalışmaktadır.

“Allah'tan başka ilah olmadığına dair şahadet edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum.” (أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا)¹³¹ hadisini açıklarken İbn Hacer, "أمرت" lafzının "أمرني الله" (Allah bana emretti.) şeklinde anlaşılması gerektiğini çünkü Hz. Peygamber'e Allah'tan

¹²⁵ Müslim, Mesâcid, 7.

¹²⁶ Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Red ale'l-cehmiyye ve'z-zenadika*, Dâru's-sebât, 147.

¹²⁷ Ebu Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdîsî, *İsbâtu sıfati'l-ulüv*, Mektebetü'l- ulûm ve'l-hikem, Medine, 1409, 19.

¹²⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Gaymâz ez-Zehebî, *el-Ulûv li'l-aliyyi'l-gaffâr fi sahihi'l-ahbâr*, Mektebetü evzâi's-selef, Riyad, 1416. Zehebî, eserin tamamında Allah'ın arş da ya da semada olduğuna dair rivayetleri bir araya getirmiştir. Ayrıca aynı amaca hizmet etmesi için “*Kitâbu'l-arş ve el-Erbâin fi sıfâti rabbi'l-alemîn*” adında iki eser daha kaleme almıştır.

¹²⁹ Buhârî, *Eşribe*, 114.

¹³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l- Bârî*, III, 34.

¹³¹ Buhârî, *İmân*, 14.

başka emir verecek kimsenin bulunmadığını söylemiştir. Aynı şekilde bu lafzın sahabeye kıyasla kullanıldığında da "emeranî Rasûlullah" anlamına geldiğini belirtmektedir. Her ne kadar tabiin için başka bir müctehidin görüşünü savunmak mümkün olsa da sahabenin kendisi müctehid olduğu için başka bir müctehidin hükmünü savunmayacağını söylemektedir.¹³² Şârih, Hz. Peygamber'in dini konulardaki emirleri sadece Allah'tan, sahabenin ise Hz. Peygamber'den aldığı inancına dayalı izahlar geliştirmektedir.

İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar “الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم”¹³³ ayetinin izahında İbn Hacer Hattâbî'nin, sahabeye göre şirkin zulüm olarak isimlendirilemeyecek kadar büyük bir şey olduğunu bu sebeple sahabenin ayetteki "zulüm" kelimesini diğer günahlar olarak anladıkları şeklindeki görüşü aktarmaktadır. İbn Hacer daha sonra Muhammed b. İsmail et-Teymî'den, iman ve şirkin bir arada bulunmasının mümkün olmayacağı görüşünü nakletmektedir. Sahabenin iman ettikten sonra dinden dönmediği, bu sebeple mürtet olmadıkları, küfre düşmedikleri, münafıklık etmedikleri, zahiri ya da bâtinî olarak da olsa sahabede şirk ve iman sıfatının bir arada bulunmasının mümkün olmadığı açıklamasını naklettikten sonra bu görüşün daha anlamlı ve daha isabetli olduğunu belirtmektedir.¹³⁴

İbn Hacer, kıblenin değişmesi rivayetiyle (فداروا كما هم قبل البيت وكانت اليهود قد أعجبهم)¹³⁵ ilgili açıklamada bulunurken Allah'ın, Hz. Peygamber'in isteğini herhangi bir sual olmaksızın kabul etmesinin Hz. Peygamber'in Allah katında ne kadar değerli olduğuna işaret ettiğini söylemektedir. Ayrıca sahabenin Hz. Peygamber'e, kible değişmeden önce Beytül-Makdis'e doğru namaz kılanların durumunu sormasını ise sahabenin din konusunda çok hırslı olması ve din kardeşlerine karşı çok şefkatli olması olarak değerlendirmektedir.¹³⁶

Hz. Ali'nin Hayber'de savaş sancağını almasından bahseden rivayette ise, Hz. Peygamber, yarın sancağı Allah ve Rasûlü'nün sevdiği bir adam ya da Allah ve Rasûlü'nü seven bir adamın alacağını söylemiş ve ertesi gün sancağı Hz. Ali almıştır.¹³⁷ İbn Hacer, rivayette hakiki bir sevginin varlığından söz edilmekte olduğunu ve bütün Müslümanların Allah ve Rasûlü'nü sevme konusunda Hz. Ali'ye ortak olduklarını belirtmektedir. Daha sonra “Eğer

¹³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 76.

¹³³ En'âm 6/82

¹³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 88.

¹³⁵ Buhârî, İmân, 17.

¹³⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 98.

¹³⁷ Buhârî, Ashâbu'n-nebî, 18.

Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin"¹³⁸ ayetine atıfta bulunarak, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e tam bir şekilde uyduğunu ve bu sebeple iman alameti olan "Allah sevgisiyle" nitelendirildiğini ima etmektedir. Ayrıca şârih, Hz. Ömer'in "Peygamber (s.a) Ali'den razı olarak vefat etti." sözünü de aktarmakta ve Hz. Ali'nin hilafete geldiği dönemde, aralarındaki bazı problemlerden dolayı Muaviye dışında herkesin ona biat ettiğini de açıklama gereği duymaktadır.¹³⁹

Bir başka rivayette ise Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'le yaşadığı, " 'Ya Rasûlallah! Senden birçok hadis işitiyorum ve unutuyorum.' dedim. O da, 'ridanı yay.' dedi. Ridamı yaydım. Peygamber (s.a) de elleriyle bir şey avuçlayıp ridanın içine atıyor gibi yaptı, sonra 'topla' dedi. Ridamı topladım ve ondan sonra hiçbir şey unutmadım."¹⁴⁰ şeklindeki hadiseyi nakleden şârih, Hz. Peygamber'in elinin bereketi sayesinde "unutmama" özelliğinin Ebû Hureyre'ye geçtiğini ve bu olaydan sonra Ebû Hureyre'nin hiçbir şey unutmadığına vurgu yapmaktadır.

Benzer bir rivayette ise Ebû Hureyre, Zeyd b. Sâbit ve bir kişi daha Hz. Peygamber'in huzurunda iken, Peygamber (s.a) onlardan dua etmelerini istemiş ve dualarına âmin demiştir. Ebû Hureyre, en son dua etmiş ve "Allah'ım iki arkadaşımın istediklerini ve unutulmayan bir ilim istiyorum." demiştir. Hz. Peygamber'in, "âmin" demesi üzerine diğer iki sahabe "bizde aynı şeyi istiyoruz ya Rasûlallah deyince Hz. Peygamber, "Devslî genç sizi geçti." demiştir.¹⁴¹

İbn Hacer, Ebû Hureyre 'ye verilen ilmin ona has olduğuna, Peygamber'in kendisine dua etmesi, ridasının içine elini koyması sebebiyle bir bereket elde ettiğine ve ilmi unutmadığına işaret etmektedir.

Hz. Ömer'e hitaben söylenen "Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, şeytan seninle geniş bir yolda karşılaşsa mutlaka yolunu değiştirir." (والذي نفسي بيده ما لقيك الشيطان سالكا فجا) ¹⁴² rivayetini şerh eden İbn Hacer, şeytanın başka bir yol tutmasının sebebi olarak Hz. Ömer'in çok cesur olması ve kendisine zarar vermesinden korkması olarak değerlendirmektedir. Hz. Ömer'in şeytanın yolundan ayrıldığını, doğru yolu tuttuğunu ve

¹³⁸ Âl-i İmrân, 3/31.

¹³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 72.

¹⁴⁰ Buhari, İlim, 35.

¹⁴¹ Buhârî, İ'tisâm, 108.

¹⁴² Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1199.

şeytanın isteklerinden her zaman yüz çevirdiğini ifade etmektedir.¹⁴³ Ona göre, Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer için böyle bir şey söylemesi onun için bir fazilet ve üstünlüktür. Şeytanın onunla karşılaşınca yolunu değiştirmesinden maksat şeytanın ona ulaşmak için bir yol bulamamasıdır. Ancak rivayette sadece Hz. Ömer ile şeytanın aynı yoldan yürümediğinden bahsedilmektedir. Şeytanın, kendisiyle aynı yolda yürümemesi ismet sıfatına sahip olmasını gerektirmez. Zira aynı yoldan gitmemeleri şeytanın Hz. Ömer'e musallat olmasına engel olamaz. Taberânî (ö. 360/917), Hafsa rivayetindeki 'Şeytan Ömer ile karşılaşınca yüzüstü kapanır'¹⁴⁴ ifadesini, Hz. Ömer'in din ve hak konusundaki katılığı ve bu halinin devamlılığı olarak yorumlamış daha sonra şeytanın Hz. Ömer'i görünce kaçtığını söylemiştir. Kâdî İyâz (ö.544/1149) ise, Hz. Ömer şeytanın yolundan ayrıldığı, doğru yolu tuttuğu ve şeytanın sevdiği şeylerden uzak durduğu için darb-ı mesel olarak kullanıldığını söylemiştir. İbn Hacer bütün bu yorumları naklettikten sonra, Kâdî İyâz'ın yorumunun daha isabetli olduğunu belirtmiştir.

---

¹⁴³ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, Mısır, 1323, VI, 101.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜREL İNANÇ VE ANLAYIŞIN ŞERHE ETKİSİ

Kültür, bir toplumun tarihsel süreci içerisinde ürettiği, maddi ve manevi değerlerini oluşturan, her türlü gelenek, yaşayış ve inancı kapsayan değerler toplamıdır. Kültür insana bir anlam sunar. İnsanın içerisinde yaşadığı toplumun dilinin genetik kodları, insanın anlamasını, anlam dünyasını etkiler. Bu sebeple kültürün en önemli taşıyıcısı dil kabul edilmektedir.

Din, bir yandan kültüre anlam katarak onu inşa ederken diğer taraftan kültürle ilişkisine göre şekil alan bir unsur olabilmektedir. Kültür ve dinin arasının net olarak ayrılması mümkün görünmemektedir. Bu durum İslam için de geçerlidir. Zira dinin uygulamaya yönelik kısımları Kur'an ve sünnet ile büyük oranda açıklansa da anlama ve kavramaya yönelik olan kısımlarının anlaşılıp izah edilmesinde kültür oldukça etkili olmuştur.

3.1. Kadın Algısının Şerhe Yansıması

Hadisler ve diğer bütün metinler anlaşılabilmek için metin dışından destek almak zorundadırlar.¹⁴⁵ Yani şârih, şerh ettiği metni anlaşılır kılabilmek için, anlamın belirlenmesinde etkili olan içerisinde yaşadığı canlı ortamı, kültürü, metne dâhil etmesi gerekir. Zira içinde yaşanan kültür, toplumun anlama düzeyini ve metinle ilişkisini belirler. İbn Hacer'in de "İsrailoğulları olmasaydı et kokuşmazdı, Havva olmasaydı hiçbir kadın kocasına ihanet etmezdi."¹⁴⁶ rivayetini izah ederken içerisinde yaşadığı toplumun kültürel değerlerinden yararlandığı görülmektedir. Şârih'e göre Hz. Havva bütün canlıların annesi olarak kabul edildiği için Havva olarak isimlendirilmiştir. Hiçbir kadın kocasına ihanet etmezdi sözü, Hz. Havva'nın ağaçtaki meyveyi yemeyi, Hz. Âdem'in aklına düşürdüğü ve yemesine sebep olduğuna atıfta bulunmaktadır. Şeytan meyve yemeyi Hz. Havva'ya cazip göstermiş, o da Hz. Âdem'e güzel göstermiştir. Hz. Havva bütün kadınların anası olduğu için doğan kadınlar ondan bir damar, huy "عرق" alırlar. Bundan dolayı kadınların fiili ya da kavli olarak eşlerine ihanet etmeyeceklerinden emin olunamaz. İhanetten

¹⁴⁵ Walter J. Ong, (1982) *Sözlü ve Yazılı Kültür*, (Çev. S. Postacıoğlu) Metis Yayınları, İstanbul.

¹⁴⁶ Buhârî, Enbiyâ, 1212.

kasıt zina değildir. Ancak meyve hususunda nefsi arzularına meylettiği ve Hz. Âdem'e bunu güzel gösterdiği için bu bir ihanet olarak sayılmıştır. Daha sonra gelen her bir kadının ihaneti Havva sebebiyledir.”¹⁴⁷

İbn Hacer hadisi izah ederken, Havva'nın ihanetini, şeytanın onu kandırdığı gibi, kendisinin de Âdem'i kandırması olarak tarif etmektedir. Olayın anlatıldığı Kur'an ayetlerine bakıldığında ise hep ikili (هما) siga kullanılmaktadır. Hiçbir ayette Havva'nın Âdem'i kandırdığına dair bir delil bulunmamasının yanı sıra ayette “Ey Âdem, sana ebedilik ağacını ve hiç eskimeyecek bir saltanatı göstereyim mi?” denilerek, Âdem'e hitap edilmektedir. Ayrıca Hz. Havva bütün kadınların anası olduğu için doğan kadınların ondan bir damar, huy “عرق” almaları sebebiyle, diğer bütün kadınların ihanetinin sebebi olarak Hz. Havva'nın gösterilmesi Hristiyanlıktaki “asli günah” inancını çağrıştırmaktadır. Ayrıca İbn Hacer'in tutumu “hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”¹⁴⁸ ayetine de ters düşmektedir. Rivayeti izah ederken herhangi bir ayet ya da hadise başvurmaya şârihin, rivayeti kültürel anlayışa tabi kılarak izah etme çabasına girmiş olması muhtemeldir. Zira “Haksız yere öldürülen her nefiste, Âdem'in ilk oğluna bir pay vardır.”¹⁴⁹ rivayetini izah eden İbn Hacer, “الكفل” kelimesinin mükâfat ya da günahın katlanması anlamlarına geldiğine işaret etmektedir. Daha sonra helal olmayan bir şeye yardım etmenin de haram olduğuna işaret eden şârih kim kötü bir sünnet ortaya koyarsa onun günahı ve kendinden sonra aynı fiili yapanların günahı da ona yazılır hadisini nakletmektedir. Ancak bu hadisin daha sonradan günahından tevbe etmeyenler için geçerli olduğunu söylemektedir.¹⁵⁰ Şârih, Kabil rivayetini izah ederken, Kabil'in günahından pişman olup tevbe ettiği imasında bulunmaktadır. Ancak Hz. Havva'da günahından tevbe etmiş¹⁵¹ olmasına rağmen daha sonraki kadınların ihanetinin sebebi olarak Hz. Havva'yı göstermektedir.

“İlmin azalıp cehaletin artması ve kadınların çoğalması kıyamet alametlerindendir.” ((من أشرط الساعة أن يقل العلم و يظهر الجهل و تكثر النساء)¹⁵² şeklindeki kıyamet alametleriyle ilgili rivayetin izahında İbn Hacer, fitnelerin çoğalacağı, bunun bir sonucu olarak savaşların artacağı, savaşa erkekler katıldığı için erkeklerin sayısının azalıp kadınların sayısının artacağı şeklinde yorumlar

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 368.

¹⁴⁸ Fâtır, 35/18.

¹⁴⁹ Buhârî, Cenâiz, 79.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 193.

¹⁵¹ A'raf, 7/23.

¹⁵² Buhârî, İlim, 43.

yapıldığını nakletmektedir. Ebû Abdi'l-Melik'in, fitnelerin artacağı, fetihlerin çoğalacağı, dul kadınların artacağı ve bir erkeğe birden fazla kadın düşeceği şeklindeki yorumunu aktarmaktadır. Daha sonra ise, “kadınların sayısının çoğalmasının tek sebebi başlıca kıyamet alameti olmalarıdır.” diyerek bu yoruma itiraz etmektedir. Çünkü ona göre, Allah ahir zamanda erkek çocuklarının azalmasını, kız çocuklarının sayısının artmasını takdir etmiştir. Kadınların çoğalması, ilmin ortadan kalkması ve cehaletin ortaya çıkmasına uygun bir alamettir.¹⁵³ İbn Hacer'in yaşadığı orta çağda kadın eğitiminin yaygın olmaması, kadınların sayısının artmasının, doğru orantılı olarak cehaleti de arttıracığı görüşünü benimsemesine sebep olmuş olabilir. Ancak o, Allah'ın ahir zamanda, erkeklerin sayısının azalıp, kadınların sayısının artmasını murat ettiği yönündeki görüşünü ne ile temellendirdiğini açıklamamaktadır.

Uğursuzluğun “at, kadın ve evde” olduğundan bahseden rivayetle ilgili olarak (إنما الشوم) İbn Hacer, iki önemli şârihten nakillerde bulunur. Buna göre İbnü'l-Arabî, “Eğer Allah uğursuzluğu bir şeyde yaratmış ise bazı âdetlerden (davranış şekli) dolayı bu üç şeyde yaratmış olabilir. Ayrıca uğursuzluğun sadece üç nesneye nispet edilmesi yaratılışları sebebiyle değil âdet, gelenek sebebiyledir” demektedir. Mâzerî ise “Allah, gerçekten uğursuzluğu yarattıysa, şu üç şeyin uğursuz olmaya daha layık olduğunu, zira insanların bu üç şeyin diğer varlıklara nazaran daha fazla uğursuz olduğunu düşündüklerini belirtmektedir. İbn Hacer daha sonra, Hz. Âişe'nin, “Hz. Peygamber, cahiliye döneminde insanlar bunları uğursuz sayarlardı.” şeklindeki sözünü Ebû Hureyre'nin yanlış anladığını söyleyerek itiraz etmesinden bahisle bu konuda Ebû Hureyre'ye itiraz edilmemesi gerektiğini, zira diğer sahabeden gelen sahih rivayetlerle Ebû Hureyre'nin rivayetinin çelişmediğini söylemektedir. Ayrıca o, bazı kimselerin rivayetleri “Hz. Peygamber'in, insanların uğursuzluk hususunda sahip olduğu inançları haber vermek amacıyla böyle söylemiştir” şeklindeki tevillerinin sahih hadislerin siyakıyla uyuşmadığına da işaret etmektedir. Şârih, İbnü'l-Arabî'nin “Hz. Peygamber, insanların şimdi ve geçmişte sahip oldukları inançları haber vermek için değil, insanlara neye inanacaklarını öğretmek için gönderilmiştir.” sözünü naklederek, onun bu görüşünde isabet ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁴ Ne var ki İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Hz. Peygamber'in genel vazifesinin tabiatına dair bir düşünciyi çok spesifik bir olay ya da konuşma için delil olarak zikretmektedir. Oysa bahsedilen tarzda Hz. Peygamber'in yeri geldiğinde tasviri bir konuya temas etmesi mümkündür.

¹⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 145.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 61.

3.2. Sayıların Esrarına Dair İncanın Şerhlere Yansıması

İslam kültüründe ve daha önceki dini kültürlerde sayıların önemli bir rolü vardır. Her sayının gizli anlam ve etkileri bulunmaktadır. Özellikle tek sayılara yüklenen pozitif anlamlar, zamanla tek sayılara kutsallık atfedilmesine ve tanrıyla ilişkilendirilmesine yol açmıştır.¹⁵⁵ İslami kültürde tek sayılara anlam yüklenmesi temelde Hz. Peygamber'in sözlerine dayanır. "Allah tektir, teki sever" hadisi bu anlayışın en temel kaynaklarından. İbn Hacer, yedi sayısı ile ilgili bir tedavi şekli olduğunu ifade eden pek çok rivayetin var olduğunu, yedi sayısının hikmetini sadece Allah ve Allah'ın bilmesini murat ettiği kimselerin bildiğini söylemektedir. Tedavi edici olma özelliğinin dışında da pek çok rivayette yedi rakamının bulunduğu, Arapların yediyle sınırlı olmayan, çok sayıda vuku bulan olaylarla ilgili olarak da yedi sayısını kesret, çokluk anlamında kullandıklarına işaret etmektedir. Daha sonra "Kim, sabahleyin yedi tane acve hurması yerse, akşama kadar ona zehir ve sihir tesir etmez." (من اصطحب بسبع تمرات)¹⁵⁶ rivayetiyle ilgili olarak İbn Kayyim (ö.751/1350)'den, Medine hurmasının bazı özelliklerini saydıktan sonra, aç karnına yenildiği takdirde mide kurtlarını öldürdüğünü aktarmaktadır. İbn Hacer, İbn Kayyim'in açıklamasından aslında acvenin sadece midedeki kurtlardan dolayı oluşan zehri ortadan kaldırdığının anlaşılması gerektiğini, ancak lafız olarak "nefy sigasında nekira" kullanılması sebebiyle haberin umum ifade etmekte olduğunu ve bütün zehirler şeklinde anlaşıldığını belirtmektedir.¹⁵⁷ Şârih, Hz. Peygamber hurmanın bu türüne bereket duası ettiğini, acve hurmasının içerisinde şifa olduğunu ve acvenin onu yiyen kişiyi sihir ve zehirden korumakta olduğunu söylemektedir. Nevevî ise, acvenin sabahleyin ve yedi tane yenilmesinin, namazların sayısı ya da zekât miktarındaki gibi hikmetini sadece Şâri'in bildiği durumlardan olduğunu belirterek, yedi sayısında bir hikmet ve fazilet olduğuna inanıp iman etmemiz gerektiğine işaret etmektedir.¹⁵⁸ Hz. Peygamber, ölüm döşeğindeyken üzerine yedi kırba su dökülmesini istediği rivayetle (هرقوا علي من سبع قرب) ilgili olarak İbn Hacer, Hz. Peygamber'in, üzerine yedi defa su dökülmesi, daha önceden zehirlendiği için bu zehrin etkisiyle baygınlık geçirdiği dönemlerde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda şârih, köpeğin artığının necis olduğunu kabul etmeyen bazı kimselerin, yedi defa yıkama emrindeki hikmetin, kaba bulaşan köpeğin salyasındaki zehri ortadan kaldırmak olduğu yönündeki

¹⁵⁵ Annemarie, Schimmel, (2003), *Sayıların Gizemi*, Çev.: Mustafa Köpüşoğlu, 2. Basım, İstanbul 2000, s. 20-25.

¹⁵⁶ Buhârî, Tıbb, 140.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 245.

¹⁵⁸ Ebu'l-Hasen Nüreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, el-Herevî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, Dârü'-fikir, Beyrut, 1422, VII, 2705.

iddialarına da işaret etmektedir. İbn Hacer, “من سبع قرب” terkindeki yedi sayısının hikmetini, bu sayının zehir ve sihrin zararlarını ortadan kaldırma özelliğine sahip olmasıyla açıklarken köpeğin yaladığı kabın yedi defa yıkanmasının hikmetini de kaba bulaşan köpeğin salyasındaki zehrin ortadan kaldırılmasına bağlamaktadır.¹⁵⁹

İbn Hacer, zehrin etkisini kaldırmanın yanı sıra dua ederken de yedi sayısının kullanılmasının bir hikmeti olduğu inancını taşımaktadır. Mesela şu rivayete yaklaşımında bu durum gözlemlenebilir: “Sahabîler yolculuk esnasında bir kavme misafir olmak istemişler ancak kavim onları ağırlamayı kabul etmemiştir. Daha sonra kavmin lideri hayvan sokması sonucunda zehirlenmiştir. Kabile üyeleri, sahabeden yardım istemişler, sahabe ise belli miktar erzak ve koyun vermeleri karşılığında yardımcı olmayı kabul etmiştir. Daha sonra sahabîlerden biri kavmin reisi için Fatiha okunmuş ve hayvanın soktuğu yere okuyanın tükürüğü sürülmüştür. Bu uygulama sonrasında reis şifa bulmuştur.” İbn Hacer rivayeti izah ederken, Câbir rivayetinde Fatiha’nın yedi defa okunduğunun açıkça belirtildiğine işaret etmektedir. İbn Ebî Hamza’nın, rukyede teflin (tükürükle karışık okuma) Kur’an okunduktan sonra yapıldığını zira okumadan sonra tükürülen tükürükte bir bereket olduğunu ve okumanın bereketinin üzerine tükürük sürülen organlara geçmesi için böyle uygulandığını söylediğini aktarmaktadır.¹⁶⁰ İbn Hacer, Hz. Peygamber’in vefat ettiği hastalığı esnasında yaptığı uygulamadan bahseden hadis bağlamında da onun yatmadan önce Felak ve Nâs Sûrelerini okuduğuna, avuç içine üflediğine daha sonra elini yüzüne ve vücudunun ulaşabildiği kısımlarına sürdüğüne dair Zührî’nin açıklamalarına temas etmektedir.¹⁶¹

3.3. Şeytan Tasavvurunun Şerhe Etkisi

“İnsanlara musallat olarak onları doğru yoldan saptırmaya çalışan ruhani varlık.”¹⁶² şeklinde tanımlanan şeytanın, gaybî bir varlık olması insanlar tarafından farklı şekillerde algılanıp değerlendirilmesine yol açmıştır. Müslüman kültürde şeytanın vasıfları ayet ve hadisler dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Kur’an ve hadislerde şer ve kötülüğün temsil ve telkincisi, insanın en büyük düşmanı olarak tanımlanan şeytan, bütün kötü fiillerin de müsebbibi kabul edilmektedir.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, VIII, 131.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, IV, 456.

¹⁶¹ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, VIII, 131.

¹⁶² İlyas Çelebi, “Şeytan”, DİA, TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, XXXIX, 101.

Nitekim İbn Hacer, “Uyuduğunuz zaman kandillerinizi söndürün. Zira şeytan böylelerine yol göstererek böylesi işler yaptırarak sizi yakar.” (إذا نمم فاطفئوا سراجكم فإن الشيطان يدل مثل هذه على هذا) (فيحرقكم) rivayetinde bu duruma sebep olanın ve fareyi fitili sürüklemeye sevk edenin, insanın düşmanı şeytan olduğu şeklinde açıklamıştır.¹⁶³ Ayetlerde, hadislerde ve İslami kültürde şeytan, insanın en büyük düşmanı olarak tarif edilmektedir. İnsan vücudunda kanın aktığı gibi dolaştığı, insanları aldatıp saptırdığı, unutulmaması gereken bazı önemli şeyleri unutturduğu, insanlar arasında bozgunculuk çıkardığı, insanın yaptığı ya da insana karşı yapılan bütün kötü fiillerin müsebbibi olduğu zikredilmektedir. Bu görüşte şeytan, fareyi yönlendirmiş olsa da neticede insana zarar vermek için böyle bir yola başvurduğu anlayışı mevcuttur. Şeytanın bütün kötülüklerin müsebbibi olarak görülmesi dolaylı olarak şeytana müstakil bir varlık atfetmeyi de içermektedir. İbn Hacer’in bir diğer rivayette de şeytanı müstakil bir varlık olarak değerlendirdiği görülmektedir. Huzeyfe’nin naklettiği rivayet şu şekildedir; “Rasûlullah’la beraber yemek yiyeceğimiz zaman o, yemeğe dokunmadan yemeğe elimizi sürmezdik. Yine bir gün onunla beraber yemek yiyecekken, Rasûlullah yemeğe başlamadan, küçük bir kız çocuğu hızlıca geldi ve besmele çekmeden hemen elini yemeğe uzattı; fakat Rasûlullah onun elini tuttu. Daha sonra aynı şekilde bir bedevi çıkıp geldi; Rasûlullah onun da elini tutarak şöyle buyurdu: Şeytan Allah’ın ismi zikredilmeden başlanan yemeğe katılmak ister. (إن الشيطان يستحل (الطعام إذا لم يذكر اسم الله). O, yemeğe katılmak için bu küçük kız çocuğunu getirdi. Fakat ben elini tuttum. Sonra bu bedevi sayesinde yemeğe katılmak için onu getirdi, onun da elini tuttum. Allah’a yemin olsun ki şeytanın eli, onların eliyle birlikte elimdeydi.”¹⁶⁴ Rivayetin farklı tariklerinde gelen kız çocuğu ve bedevinin sanki arkasından birisi itiyormuş gibi hızlıca geldikleri ifade edilmektedir. İbn Hacer, bu haberin zahirine göre yorumlanmasının daha uygun olduğunu zira şeytanın hakiki manada yemek yediğini ve aklın bunu başka türlü yorumlamasının mümkün olamayacağını söylemektedir. Ona göre haber de şeytanın yediğini açıklamaktadır, tevile gerek yoktur.¹⁶⁵ O, bu izahlarında rivayetleri, cismani varlıkların ilişkisi üzerinden ele almaktadır. Şeytanı müstakil bir varlık olarak değerlendiren şârih, peygamberin şeytanı açıkça görebileceği ve ona temas edebileceği inancını da taşımaktadır.

Bir başka rivayetin izahında ise şeytanın peygamberler tarafından yaratıldığı hal üzere görülebileceğine işaret etmektedir. “Şeytan namazımı bozmak için dün akşam aniden geldi.”¹⁶⁶ rivayetini şerh ederken İbn Hacer, Hz. Âişe’den gelen rivayette, “Hz. Peygamber’in, şeytanı

¹⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, XI, 86.

¹⁶⁴ Müslim, *Eşribe*, 102.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, IX, 523.

¹⁶⁶ Buhârî, *Salât*, 99.

tutup yere çarptım ve boğazını sıktım, hatta dilinin soğukluğunu elimde hissettim” dediğini aktarmaktadır. İbn Battal ve diğerlerinin ise rivayeti, Hz. Peygamber’in şeytanı asli suretinde gördüğü ve bunu Peygamber’e has bir durum olarak yorumladıklarını dile getirmektedir. Daha sonra İbn Hacer bu görüşü destekleyerek, peygamberin dışındaki insanların şeytanı yaratıldığı surette görmelerinin mümkün olmadığını söylemekte ve gerekçe olarak “şeytan ve yandaşları sizin onları görmeyeceğiniz yerden sizi görürüler”¹⁶⁷ ayetini göstermektedir.¹⁶⁸

“Sabaha kadar şeytan sana yaklaşamaz.” rivayetinin izahında ise İbn Hacer, Ebû Hureyre’nin, yakaladığı şeytanın insan suretinde olduğunu ancak Hz. Peygamber’in yakalamaya niyet ettiği şeytanın ise, Hz. Süleyman’ın emrindeki şeytanlar gibi aslî suretinde olduğunu söylemektedir.¹⁶⁹ Her iki rivayette de İbn Hacer, insanlar tarafından şeytanın yaratıldığı surette görülemeyeceği bunun peygamberlere has bir durum olduğu inancını pekiştirmeye çalışmaktadır.

“Esname şeytandır.” (التثاؤب من الشيطان) rivayetinin şerhinde İbn Hacer, Tirmîzî’nin tahrir ettiği “Birimize esname geldiğinde eliyle ağzını kapatsın, ulumasın, şeytan güler.”¹⁷⁰ şeklindeki rivayete işaret etmektedir. Bu bağlamda şârih, ağzı açık ve sesli bir şekilde esnemek, köpeğin ulurken kafasını yukarı dikip, ağzını açıp sesli sesli bağırmasına benzetildiğini, insan tarif edilen şekilde esnerken köpeğe benzemesi sebebiyle şeytanın insana güleceğinin haber verildiğini belirtmektedir. Ayrıca, esneyen kişinin ağzını kapatmaması halinde, şeytanın kişinin ağzına gireceğinden bahseden¹⁷¹ Müslim rivayetine işaretle İbn Hacer, farklı rivayetleri zikrettikten sonra, şeytanın insanın içinde, damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaştığına göre hakiki olarak şeytanın insanın ağzına girmesinin mümkün olabileceğini söylemektedir. Ya da içine girme fiiliyle kastedilenin insana hâkim olması şeklinde de anlaşılabileceğini söylemiştir. Normal şartlarda insan Allah’ı zikrederken şeytanın insan üzerinde hâkimiyet kurması mümkün değildir. Ancak esname sırasında ağzını açan kişi Allah’ı zikredemeyeceği için esneyen kişinin ağzının eli ya da elbisesi ile örtmesi emredilmektedir.¹⁷² İbn Hacer içine girme ifadesiyle insanı etkilemesinin kastedilebileceğini söylemekle birlikte yaptığı yoruma bir bütün olarak

¹⁶⁷ A‘raf, 7/27.

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, I, 555.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu’l- Bârî*, IX, 57.

¹⁷⁰ Tirmîzî, *es-Sünen, İkâmetü’s- salah ve’s- sünne fih*, 310.

¹⁷¹ Müslim, “Zühhd”, 4.

¹⁷² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, X, 612.

bakıldığında şeytan ile ilgili anlatımları onu müstakil bir varlık olarak tasavvur ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in Kadir gecesinin zamanının hafızasından kaldırıldığını ifade ettiği sözüyle ilgili de İbn Hacer şeytanı müstakil bir varlık olarak değerlendirmektedir: "Size kadir gecesini haber vermek için çıktım." hadisini (خرجت لآخبركم بليلة القدر فتلاحى فلان و فلان فرفعت و عسى أن)¹⁷³ izah ederken İbn Hacer, "rufiat" lafzının "hangi gün olduğu hafızamdan kaldırıldı" şeklinde yorumlandığını ve bu görüşün itimat edilen, inanılan bir görüş olduğunu söylemektedir. Böylece kadir gecesini Peygamber'e unutturulmuştur. Şârih, Peygamber'in (s.a.) unutturulmasına sebep olan olayı şu şekilde anlatmaktadır; aralarında husumet bulunan iki kişi bağırarak ve haklı olduklarını iddia ederek Peygamber'in (s.a.) yanına geldiler. Hz. Peygamber, onların yanında şeytan da vardı. Ben de unuttum demiştir. İbn Hacer Kâdî İyâz'ın, husumetin manevi ceza ve mahrumiyetin sebebi olduğu yönündeki görüşünü naklettikten sonra, şeytanın bulunduğu mekândan bereket ve hayrın kalktığını söyleyerek, dolaylı yoldan unutmanın sebebi olarak şeytana işaret etmektedir.¹⁷⁴

"Gece karanlığı çökünce çocuklarınızı dışarı çıkarmayın." (إذا استجنى الليل , أو كان جنح الليل)¹⁷⁵ rivayetinin izahında İbn Hacer, İbnü'l-Cevzî'nin, "Bu saatte çocuklara şeytanın musallat olmasından korkulur." görüşünü nakletmekte ve korkmanın sebebini, "Şeytanlar yanlarında taşıdıkları necaseti yeryüzüne dağıldıklarında takılması mümkün olan kişilere takarlar. Küçük yaştaki çocuklar şeytandan korunacakları zikirleri de bilmedikleri için şeytanın akşam karanlığında çocuklara musallat olmasından korkulur." şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca şârih, şeytanların akşam yeryüzüne dağılmasının hikmetini ise, şeytanın gündüz rahat hareket edememesi, akşam karanlığının şeytani güçleri bir araya getirmesi sebebiyle şeytana daha rahat hareket imkânı vermesiyle açıklamaktadır.¹⁷⁶

İbn Hacer, "Âdemoğlunun hepsine doğduğu anda şeytan dokunur. Çocuk şeytanın dokunmasından dolayı bağırarak ağlar. Meryem ve oğlu bundan müstesnadır." (ما من بني آدم مولود)¹⁷⁷ rivayetini izah ederken, çocuğun doğarken ağlamsına sebep olan elemin sadece şeytanın dokunmasından kaynaklandığını söylemektedir. Bu dokunmayla birlikte şeytanın insana musallat olmaya başladığını ancak

¹⁷³ Buhârî, "Fazlu Leyleti'l-kadr", 47.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 113.

¹⁷⁵ Buhârî, "Bedu'l-halk", 4.

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 341.

¹⁷⁷ Buhârî, *Ehâdisü'l-enbiyâ*, 164.

Allah'ın Hz. Meryem'in annesinin duasının bereketi sebebiyle Hz. Meryem'i ve oğlu İsa'yı şeytandan koruduğunu belirtmektedir. Hz. Meryem'in annesi, "Allah'ım onu ve zürriyetini şeytandan koru." diye dua etmiştir. Meryem'in de İsa'dan başka zürriyeti yoktur.¹⁷⁸

İbn Hacer, şeytanı konu eden rivayetlere yaklaşımında şeytanı soyut fakat müstakil bir varlık olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kimi sahabîlerin şeytanı görmesinden bahseden haberleri, şeytanın gerçek suretinde görülmesinin ancak peygamberler için söz konusu olduğu, başka birinin görmesinin ise ancak şeytanın insan şeklinde görünmesiyle gerçekleşebildiği şeklinde izah eder. İbn Hacer rivayetleri izah ederken lafızlara büyük ölçüde bağlı kalmaya dikkat etmektedir. Dolayısıyla sembolik ve mecazî okumalar daha az görülmektedir. Bu durum onun lafza yüklediği anlamla doğrudan ilgilidir.

3.4. Şehitlik Anlayışına Dayalı Şerh

Allah yolunda can veren kimseleri ifade etmek için "şehîd" kavramı kullanılmaktadır. Şehadet ölçüleri toplumdan topluma değişmektedir. Ölen kişiye şehit muamelesi yapıp yapılmayacağı içerisinde yaşanılan toplum tarafından belirlenmektedir.

"Müslümanın Allah yolunda aldığı her yara, kıyamet gününde yeni açıldığı andaki şekli üzere kan fışkırıyor gibi olur; rengi kan rengi, kokusu misk kokusudur."¹⁷⁹ hadisiyle ilgili olarak, "Allah yolunda her yara" ifadesiyle Müslümanın diğer yaraları dışarıda bırakılmıştır. Kıyamet günü yaranın ilk şekli gibi olmasının hikmeti, yara sahibinin faziletine, ona zulmeden kişinin (kötü) fiiline şahitlik etmesidir. Yaranın güzel kokusunun mahşer halkı içerisinde yayılmasının hikmeti de yara sahibinin faziletini göstermek içindir. Bundan dolayı İslam ahkâmına göre şehit olan kişinin yıkanması gerekmediği bilinmektedir.¹⁸⁰ İbn Hacer şehidin yıkanmamasını, mahşerde şehit olduğu hal üzere bulunması, insanların onun bu durumuna şahit olması, onun bu durumunun da zulmeden kişinin kötülüğüne bir delil olmasına bağlamaktadır. Şehidin yıkanmamasının diğer bir hikmeti ise kanın su ile teması esnasında rengi ve kokusunda değişiklik meydana geleceği için misk olma özelliğini yitirmesidir. Şârih hikmetin tespitini peygamberin Uhud şehitleriyle ilgili uygulamasına dayanarak yapmaktadır. Çünkü Uhud şehitlerinin defin ameliyesinde Hz. Peygamber, şehitlerin ikişer ikişer defnedilmesini, Kuran'ı daha fazla bilen sahabînin lahdin iç tarafına koyulmasını ve her birinin yıkanmadan kanları

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 470.

¹⁷⁹ Buhârî, *Cihâd ve's-siyer*, 18. "والذي نفسي بيده لا يكلم أحد في سبيل الله، والله أعلم بمن يكلم في سبيله إلا جاء يوم القيامة، واللون لون، والدم، والريح ريح المسك"

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 345.

içerisinde gömülmelerini emretmiştir. Şehitleri kabre indirirken: “Ben bu kimseler üzerine kıyamet günü bir şahidim.”¹⁸¹ buyurmuştur. Bir başka rivayette ise, Cabir’in babası Uhud savaşında şehit edilmiş ve daha sonra babasının bir başkasıyla beraber aynı mezara konulmasından rahatsızlık duyan Cabir’in babasını oradan çıkartıp başka mezara koyduğu, babasını altı ay sonra mezardan çıkardığı halde sadece kulak memesinde küçük bir bozulma olduğunu söylediği anlatılmaktadır.¹⁸² İbn Hacer, toprağın Cabir’in babasının cesedini çürütmemesini bir keramet olarak değerlendirmekte ve cesedin toprağın içinde kalmasına rağmen bozulmamasını şehitlik makamına bağlamaktadır.¹⁸³

“Nefsim elinde olana yemin olsun ki oruçlunun ağız kokusu, misk kokusundan daha güzeldir.”¹⁸⁴ rivayetini izah eden İbn Hacer, “اطيب من ريح المسك” ifadesinden oruçlunun ağız kokusunun, şehadet kanından daha üstün olduğunu anlaşıldığını söylemektedir. Çünkü başka rivayetlerde şehidin kanı “misk kokusu”na benzetilmektedir. Ancak “الخلوف” kelimesinin “اطيب” ism-i tafdiliyle birlikte kullanılması, oruç tutmanın, şehit olmaktan daha üstün olduğu anlamına gelemeyeceğinin de aşikâr olduğunu ifade etmektedir. Fakat misk ve ağız kokusunun asıllarına bakıldığında, kanın aksine ağız kokusunun asıl itibariyle temiz kabul edildiğini, bundan dolayı asıl itibariyle temiz olanın koku olarak da daha güzel kabul edilmesinin mümkün olabileceğini söylemektedir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Buhârî, Cenâiz, 1344.

¹⁸² Buhârî, Cenâiz, 93.

¹⁸³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 217.

¹⁸⁴ Buhârî, Savm, 24. “والذي نفسي بيده لخلوف فم الصائم أطيب عند الله تعالى من ريح المسك”

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 106.

İbn Hacer, şerhinin başka bir yerinde ise, “Müslümanın Allah yolunda aldığı her yara, kıyamet gününde yeni açıldığı andaki şekli üzere kan fışkırıyor gibi olur; rengi kan rengi, kokusu misk kokusudur.” rivayetiyle ilgili izahta bulunurken, Buhârî’nin¹⁸⁶ bu hadisi misk’in temizliğine dair delil olarak kullandığına işaret etmektedir. Zira şehit kanının misk kokusuna benzetilmesinin, saygı ve hürmet göstermenin bir ifadesi olduğunu söylemektedir. Ayrıca misk kokusu necis olsaydı onunla “temsil” yapılmayacağına, necis olanla temsil yapmanın da hoş olmayacağına işaret etmektedir.¹⁸⁷ İbn Hacer’in bir önceki rivayette misk kokusu ve oruçlunun ağız kokusunu asılları itibarıyla değerlendirirken ve asıl itibarıyla kanın necis kabul edildiğine işaret ederken bu rivayette ise söz sanatları ve Buhârî’nin eserinde yer vermesi üzerinden değerlendirmektedir.

Savaş durumu dışında da şehit kabul edilen kişilerden bahseden rivayetin¹⁸⁸ izahtan ibareti, İbn Hacer’in şehitlerin aynı isimle (şehit olarak) isimlendirilmelerine rağmen farklı derecelere sahip olduklarına işaret etmektedir. Bu sebeple şehitleri dünya şehitleri ve ahiret şehitleri şeklinde taksim etmektedir. Dünya şehitlerini, arkasını dönüp kaçmayan ve karşılığını Allah’tan bekleyerek savaşan kimseler olarak tarif etmektedir. Ahiret şehitleriyle ilgili olarak ise, kendilerine şehitlerin ecirleri cinsinden karşılık verildiği için, lafzen “şehit” denildiğini ve dünyadayken bu kimselere şehitlik hükümlerinin uygulanmadığını ifade etmektedir. Bununla ilgili olarak Utbe rivayetine işaret etmektedir. Rivayette, “yatağında ölen kimseler ve şehitler, tâun hastalığı sebebiyle ölen kişinin şehit olup olmadığı hususunda münakaşa etmektedirler. Daha sonra, tâun hastalığı sebebiyle ölen kişinin yaralarına bakılmasını istemektedirler. Eğer hastanın yaraları, savaşta öldürülen kimsenin yaralarına benziyor ise, tâun’dan ölen şehittir ve şehitlerle beraberdir.” demektedirler. İbn Hacer, rivayetten hareketle yaraların benzemesi sebebiyle “şehit” olarak isimlendirilebiliyorsa, o halde Allah yolundan başka yolda öldürülenlere de mecazen şehit denilebileceğine işaret etmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Buhârî, Zebâih ve’s-sayd, 96.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IX, 661.

¹⁸⁸ Buhârî, Cihâd ve’s-siyer, 24. “الشهداء خمسة المطعون المبطون الغرق وصاحب الهدم والشهيد في سبيل الله”, (Şehitler beş kısımdır: salgın hastalığa yakalanan, ishale yakalanan, suda boğulan, göçük altında kalan ve Allah yolunda şehit olanlardır.)

¹⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VI, 44.

SONUÇ

Hız. Peygamber, risalet görevinin bir gereği olarak içinde yaşıadığı toplumu, getirdiği dinin esaslarına göre yeniden inşa etmek için birtakım kurallar koymuştur. O hayattayken ortaya çıkan sorunlar ya da anlaşılamayan konular, onun rehberliğinde çözüme kavuşturuluyordu. Hız. Peygamber döneminin safiyeti ve otoritesi, onun vefatından sonra da devam ettirilmek istenmiştir. Bu sebeple Hız. Peygamber'e dair gelen her türlü haber kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Sahabenin, Peygamber'e (s.a.) olan bağlılığı, onları hadisleri muhafaza etmeye ve mümkün mertebe hayatlarında uygulamaya sevk etmiştir. Sahabe döneminden sonraki süreçte, İslâm'ın yayılması, farklı kültürlerle olan ilişkiler ve hadislerin şifâhî naklinden yazılı nakline geçilmesiyle birlikte, ortaya çıkan anlam kayıpları, hadislerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Şifâhî aktarımda anlamı, ses tonu, ortam, jest ve mimikler belirlerken, rivayetin yazılı aktarımında ise, yazının kendisi belirlemeye başlamıştır. Bundan sonraki süreçte anlama ve yorumlamaya dayalı faaliyetler büyük oranda nakledilen rivayetler üzerinden yürütölmüştür. Şerh edebiyatının gelişmesiyle birlikte, belli bir hadis kitabı üzerine yapılan şerhler ortaya çıkmıştır. Bu türün en önde gelen temsilcilerinden olan İbn Hacer, şerh ettiği eserin yapı ve sistematüğini de dikkate almış, eserle ilgili yer yer izahlarda bulunmuştur.

Şerhinde hadislerin anlaşılmasına ve izahına yönelik sened ve metne ilişkin pek çok uygulamaya yer veren şârih, birçok hadisin muhtevasını izah faaliyetinde temelde itikâdî bir zeminden hareket ettiği gözlemlenmektedir. Şerhte ağırlıklı olarak Arap diline dayalı açıklamalar ve fıkhi izahlar ön plana çıksa da özellikle Allah'ın sıfatları gibi gaybî konularda, sahip olduğu tenzih inancı sebebiyle, Allah'a noksanlık izafe etmemek için genellikle kullanılan lafızların mecazi olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Allah ve Allah'ın sıfatlarıyla ilgili hususlarda tanımlamalar yaparken ya da tevilde bulunurken insanı merkeze alarak, Allah'ı ne olmadığı üzerinden tanımlama yoluna gitmektedir. Hız. Peygamber ve Hız. Peygamber'in ilk muhatabı olan sahabe ile ilgili de benzer yaklaşımları mevcuttur. Hız. Peygamber'in, normal insanlardan üstün olduğu, korunmuş olduğu, farklı mucizelere sahip olduğu ve Kur'an'a aykırı düşen bir davranışta bulunmayacağı inancı mevcuttur. Gaybî varlıklardan olan şeytanı değerlendirirken şeytanı bazen müstakil bir varlık gibi ele almakta bazen de sembolik bir varlık gibi değerlendirerek bütün kötölüklerin müsebbibi olarak tasvir etmektedir. İbn Hacer'in şerhinde, bazı durumlarda zayıf olduğu gerekçesiyle, rivayetin anlaşılmasına katkı sağlayacak rivayet farklılıklarının ve rivayetin kültürel arka planının fazla

dikkate alınmaması, itikâdî tutumlara daha fazla yer verilmesine sebebiyet verebilmektedir. Hadiste geçen daha sonradan ıstılâhî anlamlar kazanan bazı ifadelerin izahında da sıkça itikâdî görüşlere yer verilmektedir. Şârihin yer yer metne bağlı kalma isteği, metinleri bazen spesifik bazen de çok genel okuması itikâdî yorumlara başvurmasına ve metnin anlaşılmasının önüne geçmesine sebep olabilmektedir.

İbn Hacer'in, bazı rivayetlerin izahında içerisinde bulunduğu toplumun mevcut inançlarından da etkilendiği görülmektedir. Sayılarla ve kadınlarla ilgili izahları, şeytana dair zaman zaman yapmış olduğu sembolik okumalar, içerisinde yaşadığı toplumun sahip olduğu inanç ve anlayışları dikkate aldığını kanıtlamaktadır. İbn Hacer'den önceki ve sonraki şârihlerin rivayetleri izah ederken kendi itikâdî tutumlarına yer vermeleri bu uygulamanın İbn Hacer'e has bir uygulama olmadığını da göstermektedir.

İbn Hacer'in itikâdî tutumlarının şerhine etkisi bağlamında son olarak şu da belirtilmelidir: O, rivayetlerde Allah, peygamber, melek, şeytan, ahiret ahvali gibi gaybî konuların anlatımında muhataplar için anlamayı kolaylaştırmak adına yer alan somut ifadelerle ilgili itikâdî bir zeminden hareket etmektedir. İnancın unsurlarına dair noksanlık oluşacağını hissettiği durumlarda tenzîhî bir yaklaşım sergilemekte, içerisinde yaşadığı toplumdan aldığı inançlarını ifade ederken ise daha rahat davranmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydemir, Selahattin, *İlk Müslüman Nesillerin Üstünlüğü Düşüncesi ve “İnsanların En Hayırlısı Benim Asrımda Yaşayanlardır.” Rivayetinin Tahlil ve Tenkidi*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.
- el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *el-Esmâ ve's-sıfat*, Mektebetü's-sevâdî, Bulut, Halil İbrahim, “Mu‘cize”, DİA, İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2020, XXX.
- Bulut, Mehmet, “İsmet”, DİA, TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2001, XXIII.
- Çelebi İlyas, “Şeytan”, DİA, TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, XXXIX.
- Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yusuf ez- Zûrkânî, *Şerhu'z-Zûrkânî ale'l-Muvatta*, Mektebetü's-segâfetü't-dîniyye, Kahire, 1424.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay, İzmir, 2014,
- Gölcük, Şerafettin, Toprak Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, 9. Baskı, 2016.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî, *A'lâmu'l-hadis*, Câmiatü-ümmü'l-Kurâ, 1409.
- el-Herevî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, Dâru'fikir, Beyrut, 1422.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Halef, *Şerhu ibn Battâl ala sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- İbn Dakîk el-İ'yd, *İhkâmu'l-ahkâm şerhu 'Umdetü'l-ahkâm*, Matbaatü's-sünneti'l-Muhammediyye.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî muhammed el-Bağdâdî, *Keşfu'l müşkili min hadîsi's-Sahîhayn*, Dâru'l-vatan, Riyâd.
- el-Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî*, Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, Mısır, 1323.
- el-Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi şerhi sahîhi'l-Buhârî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut, 1356.

- el-Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ziyâuddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî, *el-Müfhim şerhu sahîh'i-Müslim*, Dâru İbn'i-Kesîr, Beyrut, 1417.
- el-Mâzerî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî, *el-Mu'lim bi fevâ'idü Müslim*, el-müessesetü'l-vataniyye, Cezâir, 1986.
- Muhammed Hasan Abdu'l-Gaffâr, *Şerhu Kitâbu't-Tevhîd li İbni Huzeyme*, <http://www.islamweb.net>.
- Muslim, Ebu Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Halep, 1421/2001.
- Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.
- Schimmel, Annemarie (2003), *Sayıların Gizemi*, Çev.: Mustafa Köpüşoğlu, 2. Basım, İstanbul 2000.
- et-Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen, İkâmetü's-salah ve's-sünne fih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Şirketü'l-mektebe, Mısır, 1395.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Gelenegi Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV Yayınları, Ankara, 2020.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ayşe ATEŞ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tez Konusu	Şârihlerin İtikâdî Tutumlarının Hadis Şerhlerine Yansıması -Fethu'l-Bârî Örneği-
Yabancı Dil	Arapça